

Toeristisch-economische potentie windparken gemeente Emmen

Onderzoek naar de impact van windparklocaties op het toerisme

Verantwoording

Titel : Toeristisch-economische potentie windparken gemeente Emmen

Subtitel : Onderzoek naar de impact van windparklocaties op het toerisme

Datum : februari 2016

Auteurs : Ben Wielenga - European Tourism Futures Institute ((ETFI)
: Menno de Pater - Decisio economisch onderzoek en advies

Opdrachtgever: Gemeente Emmen
Afdeling Economie
de heer F.J.R. Faber

Status rapport: Vertrouwelijk

Samenvatting

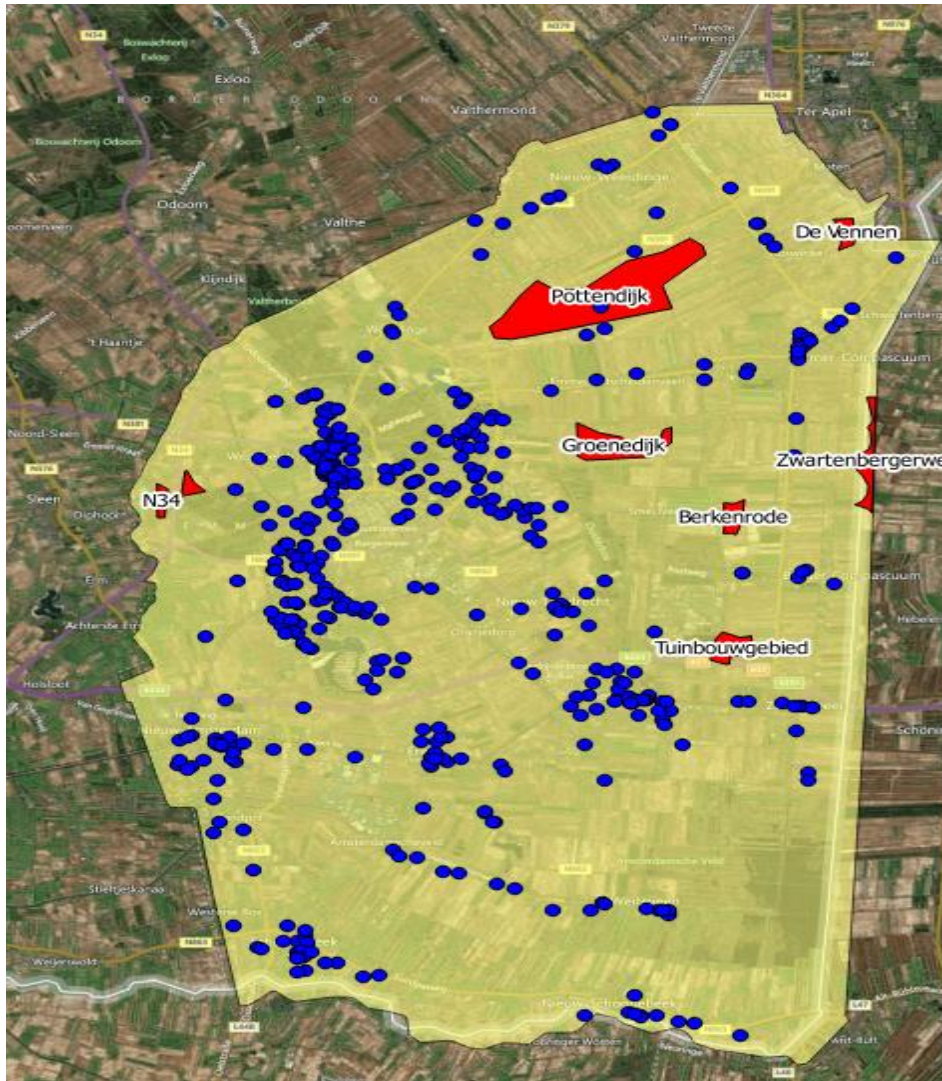
Dit rapport is het resultaat van een opdracht van de gemeente Emmen aan de onderzoeksbureaus Decisio en European Tourism Futures Institute (ETFI) om te onderzoeken wat de economische effecten op het toerisme zijn van het plaatsen van windmolens op het grondgebied van de gemeente.

De gemeente heeft de taakstelling om 95,5 MW aan windturbines te plaatsen. Er zijn zeven locaties aangemerkt: Pottendijk, De Vennen, Groenedijk, Zwartembergerweg, Berkenrode, N34 en Tuinbouwgebied Klazienaveen. De beoogde locaties liggen verspreid over de gemeente en beschikken over verschillende hoeveelheden megawatts aan capaciteit. In de omgeving van gemeente Emmen bevinden zich op dit moment, afgezien van enkele parken over de Duitse grens, weinig windmolenparken.

In dit onderzoek hebben we ons vooral gericht op de effecten op de bedrijven die gesitueerd zijn binnen een straal van resp. 500 en 1100 meter. Binnen een straal van 500 meter zijn, uitgezonderd het geluidssportcentrum bij Pottendijk, geen locaties waar toeristische of recreatieve activiteiten plaatsvinden. Binnen een straal van 1100 meter liggen de volgende locaties die mogelijk hinder kunnen ondervinden:

- Manege De Eekwal bij de N34;
- Vier campings: Kolderweide bij de Vennen, de Pierewaaier tussen de Vennen en Pottendijk, Rolfer Outdoor tussen Berkenrode en de Zwartembergerweg en het Sportlandgoed bij het Tuinbouwgebied;
- Het Veenpark op 1100 meter van Berkenrode (en 1.500 meter van Tuinbouwgebied Klazienaveen).

Het toerisme in Emmen is voornamelijk gericht op dagrecreatie (Wildlands Emmen, evenementen). De verblijfsverblijfsrecreatie als gevolg van vakanties speelt in Emmen een minder belangrijke rol, maar maakt de laatste jaren wel een groei door. Qua werkgelegenheid voorziet de toeristische sector in 2.480 arbeidsplaatsen. Dit is 7% van de totale werkgelegenheid in de gemeente.

Figuur S1: Toeristisch-recreatieve bedrijvigheid rond beoogde windparklocaties

De tijdens dit onderzoek geraadpleegde (inter)nationale literatuur laat zien dat het toerisme slechts zeer beperkt reageert op de aanwezigheid van windparken. Het grootste deel van de toeristen zegt geen bezwaar te hebben tegen de aanwezigheid van windparken. Het deel dat vóór de plaatsing wel bezwaar heeft, blijft over het algemeen gewoon komen en past het gedrag dus meestal niet aan als parken eenmaal aangelegd zijn.

In enquêtes is de groep die zegt minder vaak te komen na de aanleg van een windpark, groter dan de groep die zegt vaker te komen na de aanleg. Een (licht) negatief effect wordt dus vaak vooraf, op basis van de enquêtes, verwacht. Er zijn echter geen onderzoeken bekend die na plaatsing van de windmolens aantonen dat er daadwerkelijk een negatief effect plaatsvindt op het toerisme. Dergelijk onderzoek is

overigens ook beperkt uitgevoerd, dus kan een negatief effect ook niet worden uitgesloten. Naast mogelijke negatieve effecten op het toerisme, zijn er ook voorbeelden dat windturbines een element kunnen zijn om het industrieel toerisme te stimuleren. Een windpark op land zal geen toeristische attractie op zich zijn, maar de aanwezigheid kan door ondernemers worden benut om activiteiten te ontwikkelen die aantrekkelijk zijn voor het toerisme dat naar de regio komt (bijvoorbeeld in de vorm van een bezoekerscentrum, een bezichtigingsmolen, evenementen etc.).

De natuur en het landschap zijn belangrijke motieven voor een bezoek aan Drenthe en de gemeenten Emmen, vooral voor verblijfsrecreanten. Als de plaatsing van windmolens de beleving van het landschap sterk verstoort, zijn negatieve effecten op het toerisme niet uitgesloten. Naarmate de impact op het landschap beperkter is, zal het effect op het toerisme ook beperkter worden. Dit pleit voor een goede landschappelijke inpassing. Bij een slechte landschappelijke inpassing, verwachten we dat de windparken maximaal leiden tot een afname van 2,5% van de toeristische overnachtingen in Emmen. Dit 'worst case' scenario leidt tot een afname van 11 directe banen in de toeristische sector en 3 indirecte banen in de gemeente Emmen.

Voor lokale ondernemers in de directe nabijheid kunnen negatieve effecten optreden. Een windpark naast een van de campings kan voor geluidsoverlast zorgen. In stille gebieden zullen de turbines 's nachts hoorbaar zijn en de rust verstoren. Uit telefoongesprekken met eigenaren van campings in de nabijheid van windturbines blijkt dat op een afstand van 300 tot 400 meter de windturbines regelmatig tot klachten leiden. Op een afstand van 800 meter ondervond nog slechts een enkele gast last.

Binnen de gemeente Emmen ligt geen van de campings direct naast de mogelijke windparklocaties. Hierdoor verwachten we dat ernstige overlast beperkt zal blijven. Vier campings liggen binnen een straal van 800 – 1100 meter. De groepsaccommodatie van manege de Eekwal ligt op 600 meter van het N34 zoekgebied. Enige overlast is hier niet uitgesloten. Dit geldt ook voor de kleine en rustig gelegen campings bij Pottendijk, de Vennen en de Zwartenbergweg. Voor welke (combinatie van) zoeklocatie(s) ook wordt gekozen binnen de gemeente Emmen zal minimaal één camping altijd binnen een straal van 800 tot 1100 meter liggen.

Het planMER geeft aan dat de landschappelijke impact (en dus de toeristische impact) het kleinst is bij een concentratie in één gebied. Bovendien leidt het concentreren van de windmolens in één gebied (alleen mogelijk in Pottendijk) ertoe dat het aantal verblijfsaccommodaties binnen een straal van 1100 meter beperkt blijft.

Inhoudsopgave

SAMENVATTING	3
1. INLEIDING	7
1.1. DE GEMEENTE EMMEN.....	7
1.2. DOEL- EN PROBLEEMSTELLING.....	7
1.3. LEESWIJZER.....	9
2. DE MOGELIJKE LOCATIES	10
2.1. BESCHRIJVING LOCATIES.....	10
2.2. TOERISTISCHE FUNCTIES ROND DE BEOOGDE WINDPARKLOCATIES.....	11
2.3. OVERIGE WINDPARKLOCATIES IN DE REGIO.....	16
3. TOERISME IN EMMEN	19
3.1. GEBIEDSBESCHRIJVING GEMEENTE EMMEN.....	19
3.2. TOERISTISCH BELEID.....	20
3.3. TOERISTISCHE FUNCTIES.....	21
3.4. WERKGELEGENHEID.....	21
3.5. OMVANG TOERISTISCHE SECTOR.....	22
3.5.1. Overnachtingen.....	22
3.5.2. Dagtoerisme.....	22
3.5.3. Bestedingen in dag en verblijftoerisme.....	22
3.5.4. Bezoekmotieven toerisme.....	23
4. IMPACT WINDPARKEN OP TOERISME	24
4.1. EX-ANTE ONDERZOEKEN M.B.T. EFFECTEN WINDMOLENPARKEN OP HET TOERISME IN NEDERLAND.....	24
4.1.1. Potentiele effecten windparken op zee op recreatie en toerisme in Noordzeekustzone.....	24
4.1.2. Potentiele effecten windpark Fryslân op toerisme IJsselmeerkusten.....	25
4.2. EX-POST ONDERZOEKEN M.B.T. EFFECTEN VAN WINDMOLENPARKEN OP HET TOERISME.....	26
4.2.1. Toeristische effecten wind op zee in Denemarken.....	26
4.2.2. Toeristische effecten wind op land Schotland.....	27
4.2.3. Toeristische effecten wind op land op lokale gemeenschappen.....	27
4.2.4. Economische effecten als gevolg van windparken op land.....	28
4.3. METASTUDIES.....	29
4.4. POTENTIE WINDMOLENPARKEN VOOR INDUSTRIEEL TOERISME.....	29
5. IMPACT OP HET TOERISME IN GEMEENTE EMMEN	31
5.1. IMPACT OP HET TOERISME IN DE GEMEENTE.....	31
5.2. IMPACT VOOR LOKALE ONDERNEMERS.....	33
5.3. SAMENVATTING.....	35
6. CONCLUSIE	36
BRONNENLIJST	38
BIJLAGE PARAMETERS ECONOMISCHE IMPACT BEREKENINGEN	41

1. Inleiding

Het Rijk wil in 2050 een volledig duurzame energievoorziening voor heel Nederland. Dit proces zal stapsgewijs plaatsvinden. Het eerste streefdoel moet in 2020 bereikt zijn. Het aandeel van hernieuwbare energie moet dan 14 % zijn van het totale energieverbruik. Windenergie speelt hierin een belangrijke rol. In 2020 moet in totaal 6000 MW aan windenergie op land gerealiseerd zijn. Hiermee kunnen 3 miljoen huishoudens van elektriciteit worden voorzien. Iedere provincie heeft een opgave meegekregen om haar deel van deze doelstelling te realiseren. Voor de provincie Drenthe komt dit neer op 285,5 MW¹. Hiervan is 95,5 MW op het grondgebied van de gemeente Emmen gepland.

De windparken kunnen mogelijk een impact hebben op de toeristische bedrijvigheid in, en toeristische potentie van de gemeente. In dit rapport beschrijven wij deze impact: zowel van windparken in zijn algemeenheid, als - voor zover mogelijk - voor de specifieke locaties die de gemeente als zoekgebied heeft aangewezen.

1.1. De gemeente Emmen

De gemeente heeft de regie genomen om de locaties voor de windparken te bepalen. Met deze aanpak wil de gemeente optimaal inspelen op de wensen van haar inwoners².

In het planMER zijn in totaal negen locaties onderzocht. In de ontwerp-structuurvisie zijn (na het afvallen van de locaties Veenschapsweg en Noordersloot vanwege Natura2000) nog zeven zoekgebieden in beeld voor windenergie. Deze zeven locaties zijn zoals gezegd onderzocht in het planMER en door het Platform Windkracht 3. Het planMER gaat in op zaken als geluidshinder, veiligheid, natuurgebieden en woningbouw. Platform Windkracht 3 heeft het maatschappelijk draagvlak van de inwoners van gemeente Emmen onderzocht. De onderzoekresultaten zijn opgenomen in de ontwerp-structuurvisie Emmen, Windenergie. Hierop is inmiddels een aantal zienswijzen ingediend bij de gemeente Emmen die wijzen op de mogelijke invloed van windparken op het toerisme. Ook de lokale politieke partij LEF! heeft een verzoek gedaan om naast de milieueffecten en het maatschappelijk draagvlak ook de mogelijke aantasting van de economische toeristische potentie van de gemeente Emmen te onderzoeken.

1.2. Doel- en probleemstelling

Het College van B&W heeft deze motie overgenomen en ETFI en Decisio de opdracht gegeven om een aanvullend onderzoek te starten naar *“de effecten van windturbines op de economische-toeristische potentie van de gemeente Emmen”*. Het doel is een beter beeld te krijgen van de effecten die de toekomstige windparken zullen hebben op de omgeving. Ook biedt dit onderzoek een aanvullend perspectief op

¹ Bron: Regieplan Windenergie Emmen

² Bron: Eindrapport Platform Windkracht 3

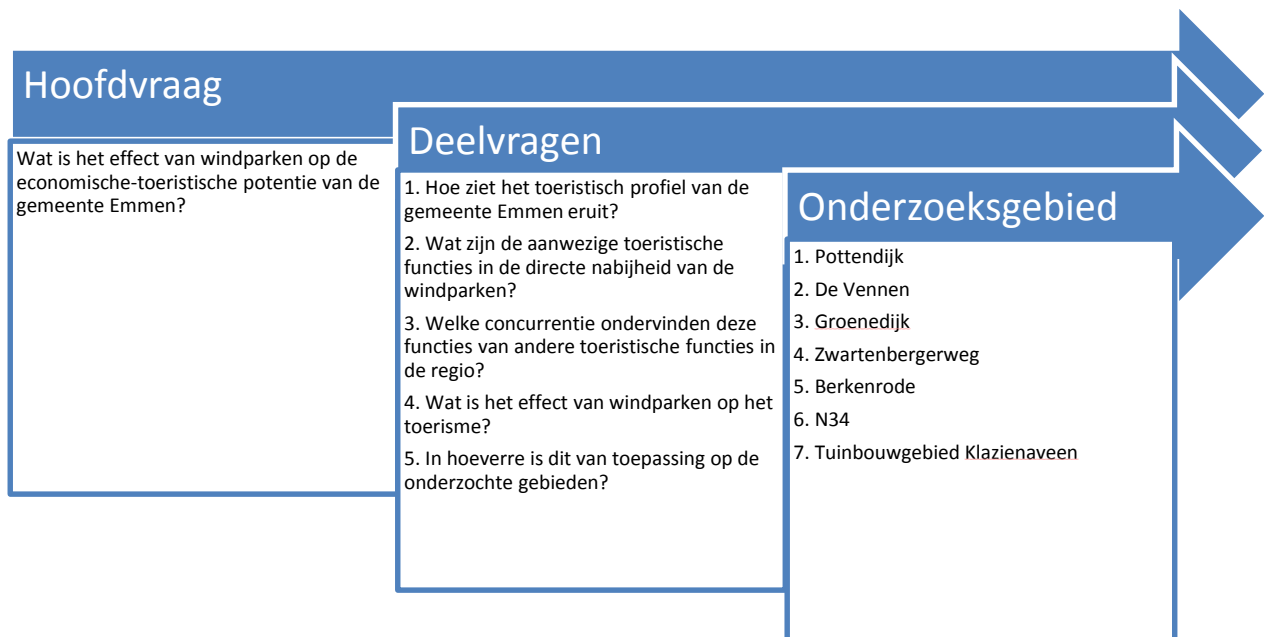
de locatiekeuze van de windparken die in Emmen gerealiseerd moeten worden.

Dit rapport is een coproductie van twee onderzoeksinstituten: het European Tourism Futures Institute (ETFI) te Leeuwarden/Emmen en het economisch onderzoeks- en adviesbureau Decisio te Amsterdam. ETFI is met name verantwoordelijk voor de toeristische component, Decisio voor het berekenen en onderbouwen van de economische effecten. Gezien de korte tijd waarin dit onderzoek uitgevoerd moest worden (3 weken), is de methodiek van een quick scan gebruikt. Dit houdt in dat de resultaten voldoende gevalideerde informatie en houvast geven om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden en de benodigde conclusies te kunnen trekken, zonder dat alle effecten volledig uitputtend uitgewerkt zijn.

De gemeente wil inzicht in de volgende twee onderzoeksvragen:

- Wat is het effect van windparken op de economische-toeristische potentie van gebieden?
- Hoe zit dit specifiek voor de zeven zoekgebieden voor windenergie in de gemeente Emmen?
 - Pottendijk
 - De Vennen
 - Groenedijk
 - Zwartembergerweg
 - Berkenrode
 - N34
 - Tuinbouwgebied Klazienaveen

Deze vragen zijn aan de hand van het onderstaande schema beantwoord.

1.3. Leeswijzer

In dit rapport behandelen wij in hoofdstuk 2 de zoeklocaties voor de windparken in de gemeente Emmen, oftewel de locaties waar de windparken mogelijk komen te staan, en de toeristisch-recreatieve bedrijvigheid rondom deze beoogde locaties. Tevens geven wij een beschrijving van de windparklocaties in de regio, waarbij we zowel kijken naar locaties op provinciaal niveau als over de grens. Er wordt ook een inzicht getoond van de zoekgebieden in de provincies Groningen, Drenthe en Overijssel.

Hoofdstuk 3 geeft een beschouwing van de toeristische sector in de gemeente Emmen. Hier komen het toeristisch beleid, de toeristische functies en de omvang van de toeristische sector aan de orde. Tevens geven wij een overzicht van aantal overnachtingen, de rol van het dagtoerisme, bestedingen in dag- en verblijftoerisme en het toerisme rond de windparklocaties.

Hoofdstuk 4 geeft de resultaten van een literatuurstudie naar de impact van windparken op het toerisme. In dit hoofdstuk behandelen wij de volgende thema's: ex-ante en ex-post onderzoeken m.b.t. effecten windmolenparken op het toerisme, invloed windmolenparken op de bezoekingententive en de potentie van windmolenparken voor industrieel toerisme.

Hoofdstuk 5 beschrijft de invloed van de aanleg van windmolenparken op het toerisme in de gemeente Emmen. In de conclusie geven wij antwoord op de vragen uit de probleemstelling.

2. De mogelijke locaties

Dit hoofdstuk geeft een uiteenzetting over mogelijke locaties van windmolenparken in de gemeente Emmen, alsmede de toeristisch-recreatieve bedrijvigheid rondom deze locaties. Daarnaast wordt gekeken naar reeds bestaande windparklocaties op zowel provinciaal niveau als over de grens.

2.1. Beschrijving locaties

Provinciale Staten van Drenthe hebben het oostelijk deel van de provincie aangewezen als zoekgebied voor de realisatie van de toekomstige windturbines. Dit gebied is uitgekozen omdat de maat en de schaal van het landschap zich hier het beste lenen voor windenergie. De gemeenten binnen het zoekgebied zijn Emmen, Coevorden, Borger-Odoorn, Aa en Hunze.

De gemeente Emmen noemt in de ontwerp-Structuurvisie zeven beoogde locaties voor windmolenparken, met een totale capaciteit van 95,5 MW (figuur 1). Dit zijn de locaties Pottendijk, De Vennen, Groenedijk, Berkenrode, N34, Zwartenbergweg, Tuinbouwgebied Klazienaveen (Oostmeijer-Oosting, 2015a). Afhankelijk van het te plaatsen vermogen en de grootte van de windturbines, verschilt het aantal windturbines per locatie. De gemeente hanteert de volgende randvoorwaarden in de ontwerp-structuurvisie waaraan de locaties moeten voldoen:

- een afstand van 1100 meter tot woongebieden;
- een afstand van 500 meter tot individuele woningen;
- een ashoogte voor windturbines van maximaal 100 meter;
- een tiphoogte voor windturbines van maximaal 149 meter;
- tijdelijke plaatsing van windturbines voor de duur van 16 jaar;
- ruimte voor minimaal vijf windturbines op een locatie.

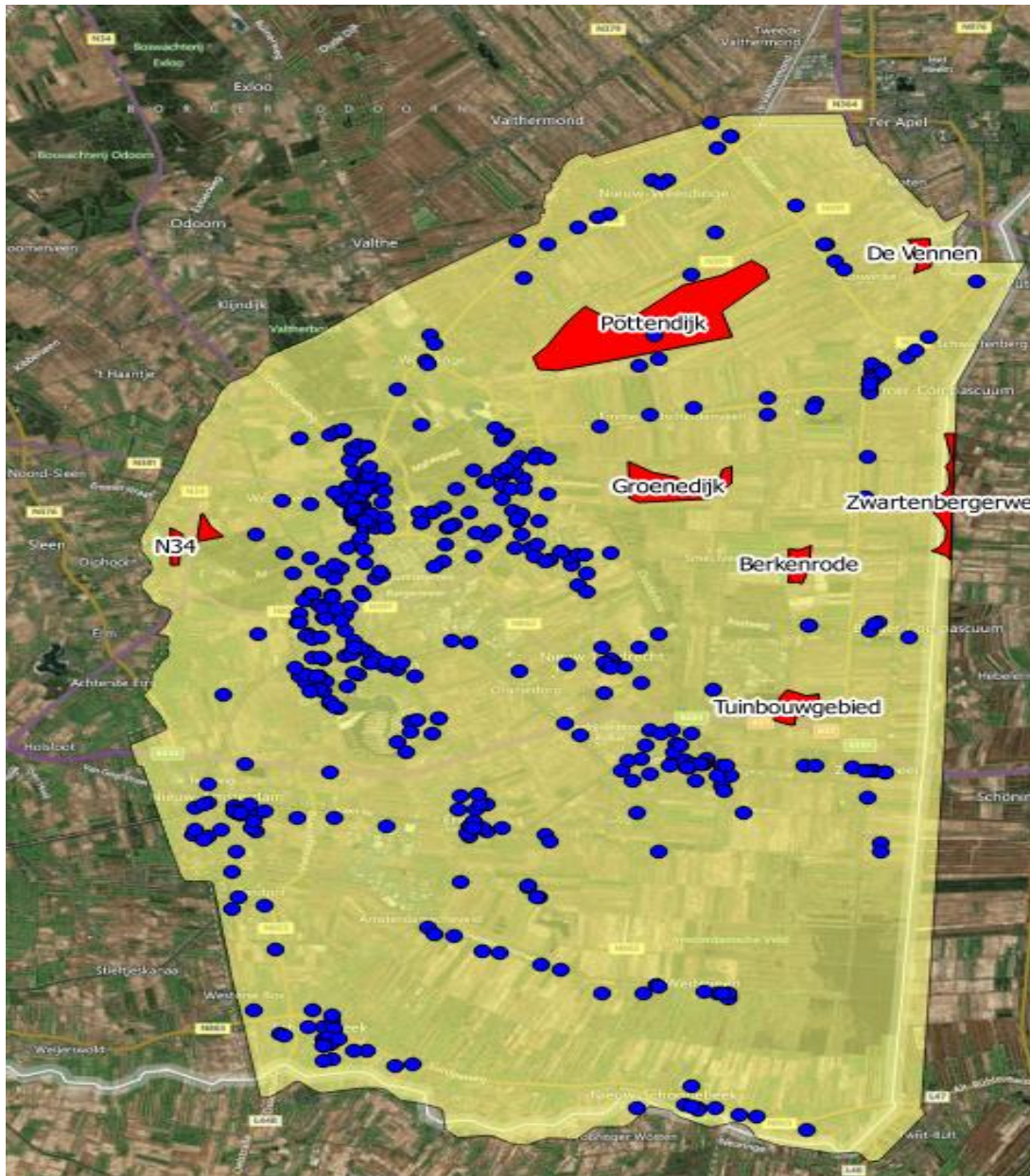
Figuur 1: Capaciteit per windmolenparklocatie, naar megawatt productie

	Pottendijk	De Vennen	Groenedijk	Zwartenbergweg	Berkenrode	Noorder-sloot	N34	Tuinbouwgebied	Veen-schapsweg
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bij 3 MW									
Molens	31	5	10	8	5	5	7	5	12
Aantal MW	93	15	30	24	15	15	21	15	36
Bij 5 MW									
Molens	19	-	7	5	-	-	5	-	8
Aantal MW	95	-	35	25	-	-	25	-	40

Figuur ontleend aan het rapport: *Maximale capaciteit per gebied op basis van 3 MW en 5 MW windturbines*. Herdrukt van Gemeente Emmen (2015) Ontwerp-structuurvisie Windenergie

2.2. Toeristische functies rond de beoogde windparklocaties

Per beoogd windmolenpark in de gemeente zijn de toeristische en recreatieve activiteiten rondom de locaties in kaart gebracht (figuur 2). Voor deze studie was alleen data beschikbaar over de toeristisch recreatieve locaties in de gemeente Emmen. Alleen deze locaties zijn dan ook op de kaart weergegeven. Handmatig is nagegaan welke toeristische bedrijvigheid er buiten de gemeentegrens binnen een straal van 2 kilometer rond de locaties N34, De Vennen en Zwartenbergerweg aanwezig is. Dit bleek er niet te zijn.

Figuur 2: Toeristisch-recreatieve bedrijvigheid rond beoogde windparklocaties

Pottendijk

Op deze locatie is (op basis van scenario 4 uit de ontwerp-structuurvisie) sprake van maximaal 27 windturbines van 3 MW. Van alle zeven locaties is de Pottendijk de grootste (Figuur 1). Voor deze locatie geldt dat de windturbines middenin het Geluidssportcentrum Pottendijk geplaatst worden. Hier worden motorcross, karting en schietsport beoefend. Pottendijk is de enige locatie waar toeristisch-recreatieve functies op of tegen het beoogde windpark gebied aan liggen. Op circa 1100 meter van het zoekgebied ligt camping de Pierewaaijer, camping De Achterhof ligt een paar honderd meter verderop. Camping De Achterhof beschikt over 25 plaatsen, camping De Pierewaaijer over 15 standplaatsen. Het zijn op kleinschalig toerisme gerichte ondernemingen.

De Vennen

In De Vennen komen mogelijk 5 windturbines met een totale capaciteit van 15 megawatt (Figuur 1). Binnen een straal van 1100 meter (op circa 900 meter) ligt Camping Kolderwijde met 15 standplaatsen. De Achterhof en de Pierewaaijer liggen op ongeveer 1,5 kilometer afstand.

Groenedijk

Groenedijk wordt geschikt geacht voor de plaatsing van 10 windturbines met een totale capaciteit van 30 megawatt of 7 windturbines met een capaciteit van 35 megawatt (Figuur 1). Groenedijk heeft geen toeristisch recreatieve activiteiten in de nabijheid. Tussen Groenedijk, Zwartembergerweg en Berkenrode ligt Rolfers Outdoor met een camping. De afstand tot Groenedijk is meer dan 2,5 kilometer, Zwartembergerweg ligt het meest dichtbij.

Berkenrode

Op de locatie Berkenrode komen mogelijk 5 windturbines met een totale capaciteit van 15 megawatt (Figuur 1). Op ongeveer een kilometer van deze locatie ligt het Veenpark. Dit museumpark ontving in 2013 rond de 80.000 bezoekers. Dit is een dagattractie met zowel buitenactiviteiten (varen, wandelen) als binnenactiviteiten (musea). Tevens is het Veenpark een plek voor zakelijke bijeenkomsten, feesten en partijen. Nabij het Veenpark bevindt zich de camperplaats Barger Compascuum met plaats voor 20 campers.

N34

Op deze locatie kunnen 7 windturbines met een totale capaciteit van 21 megawatt of 5 windturbines met een totale capaciteit van 25 megawatt worden gerealiseerd (Figuur 1). Op enige afstand (ongeveer 600 meter) van de zoeklocatie N34 bevindt zich de manege De Eekwal. Deze manege organiseert ponykampen en beschikt over een groepsaccommodatie voor maximaal 52 personen. Het Pieterpad loopt hemelsbreed op ongeveer een kilometer langs de locatie. Schattingen geven aan dat jaarlijks tussen de 50.000 en 100.000 wandelaars (delen van) het Pieterpad lopen. Recreatiepark Ermerstrand ligt op circa 3,5 kilometer van zoekgebied N34.

Zwartenbergerweg

Op deze locatie zijn 8 windturbines mogelijk met een capaciteit van 24 megawatt of 5 windturbines met een capaciteit van 25 megawatt (Figuur 1). Daarnaast staat aan de andere kant van de grens (in Duitsland) een toekomstig windenergiegebied gepland. Rolfers Outdoor bevindt zich op iets meer dan een kilometer afstand van dit zoekgebied.

Tuinbouwgebied Klazienaveen

Hier worden mogelijk 5 windturbines met een totale capaciteit van 15 megawatt geplaatst (Figuur 1). Op ca. 1,5 kilometer van de mogelijke windparklocatie ligt hemelsbreed het Veenpark. Bovendien ligt aan de overkant van de snelweg A37 (aan de zuidkant), op circa 800 meter, het out- en indoor gebied Sportlandgoed Zwartemeer met camping en blokhutten.

Toeristisch-recreatieve bedrijvigheid rond zoekgebieden in straal van 500 en 1100 meter

Figuur 3 laat zien welke toeristische functies gelegen zijn binnen de afstanden van resp. 500 en 1100 meter van elke locatie. Dit zijn dezelfde afstanden die als minimale afstand voor respectievelijk individuele woningen en woongebieden worden gehanteerd.

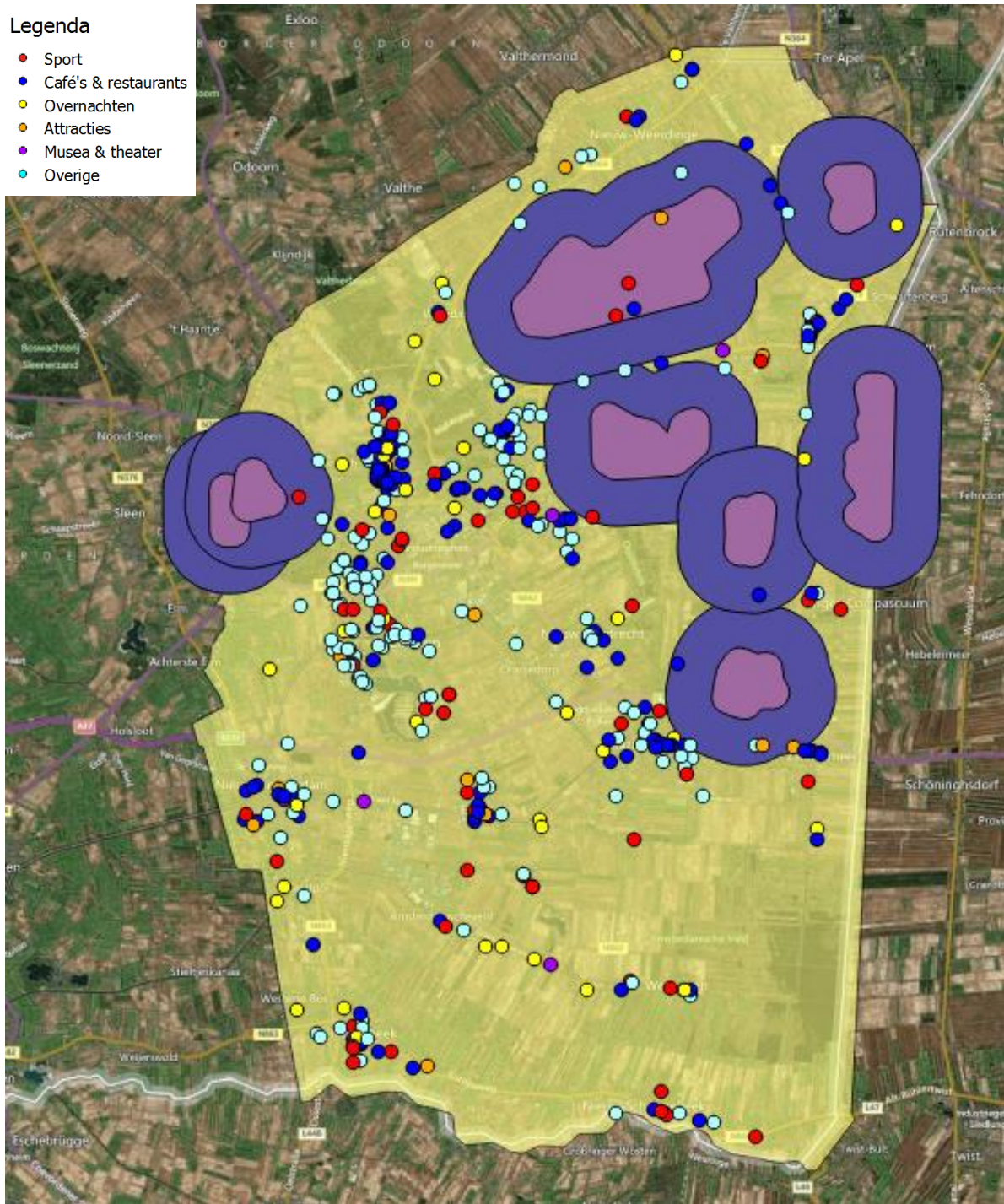
Als bewoners op deze afstanden hinder kunnen ondervinden, is dat ook aannemelijk voor recreanten. Het gaat hierbij dan vooral om visuele aspecten (uitzicht) en geluid. Geluid draagt in de meeste gevallen niet verder dan een aantal honderd meter, maar van de grootste turbines is bekend dat deze onder specifieke omstandigheden (weinig omgevingsgeluid, verkeerde windrichting) tot op 2 kilometer 's nachts³ hoorbaar kunnen zijn. Geluid zal daarmee vooral voor de verblijfsrecreatie relevant zijn.

Binnen een straal van 500 meter is, naast Pottendijk, geen enkele locatie waar toeristische of recreatieve activiteiten plaatsvinden. Wanneer een straal van 1100 meter wordt gehanteerd, dan liggen in totaal 26 bedrijven uit de toeristisch- recreatieve sector binnen deze straal. Het grootste deel trekt echter geen toerisme, maar valt in de categorie schrijvers, kunstenaars, sportaccommodaties, toneelgezelschappen e.d. Wat betreft de locatie Pottendijk vermoeden wij dat het bezoek aan het Geluidssportcentrum nauwelijks beïnvloed zal worden door de komst van een windpark; bezoekers van een kartbaan of schietvereniging komen immers niet voor het uitzicht of de bijzondere omgeving. Zolang het ruimtelijk past en de veiligheid niet in gevaar komt, zal dit centrum naar verwachting niet minder bezoekers ontvangen dan voorheen.

³ Kennisplatform Windenergie (2015), Kennisbericht geluid van windturbines

Legenda

- Sport
- Café's & restaurants
- Overnachten
- Attracties
- Musea & theater
- Overige

Figuur 3: Toeristisch-recreatieve bedrijvigheid in gemeente Emmen (500 en 1100 meter afstand)

Zeven bedrijven hebben een uitgesproken toeristische functie (tabel 1). Dit zijn het Veenpark, manege met groepsaccommodatie De Eekwal, campings De Achterhof, De Pierewaaijer en Kolderweide, Sportlandgoed Zwartemeer en Rolfers Outdoor. In bepaalde omstandigheden kunnen deze bedrijven mogelijk hinder ondervinden door de windparken: ofwel in de vorm van geluid (met name 's nachts relevant voor de campings) of verstoring van het uitzicht.

Recreatieve activiteit	Plaatsen of bezoekers in aantallen
Veenpark	80.000 bezoekers per jaar
Camping De Achterhof*	25 standplaatsen
Camping De Pierewaaijer	15 standplaatsen
Mini-camping Kolderweide	15 standplaatsen
Sportlandgoed Zwartemeer B.V.	80 standplaatsen en 21 blokhutten
Rolfers outdoor	?
Manege de Eekwal	52 slaapplaatsen in een groepsaccommodatie

Tabel 1: Toeristisch-recreatieve bedrijven in de gemeente Emmen

* ligt net buiten de 1100 meter grens van de locaties Vennen en Pottendijk

1100 meter	Pottendijk	Berkenrode	Groenedijk	De Vennen	Tuinbouwgebied	Zwartenbergerweg	N34
Aantal bedrijven	1	1	0	1	2**	1	1
Aantal werknemers	*	*	*	*	*	*	*

Tabel 2: Toeristische bedrijven in een straal van 1100 meter

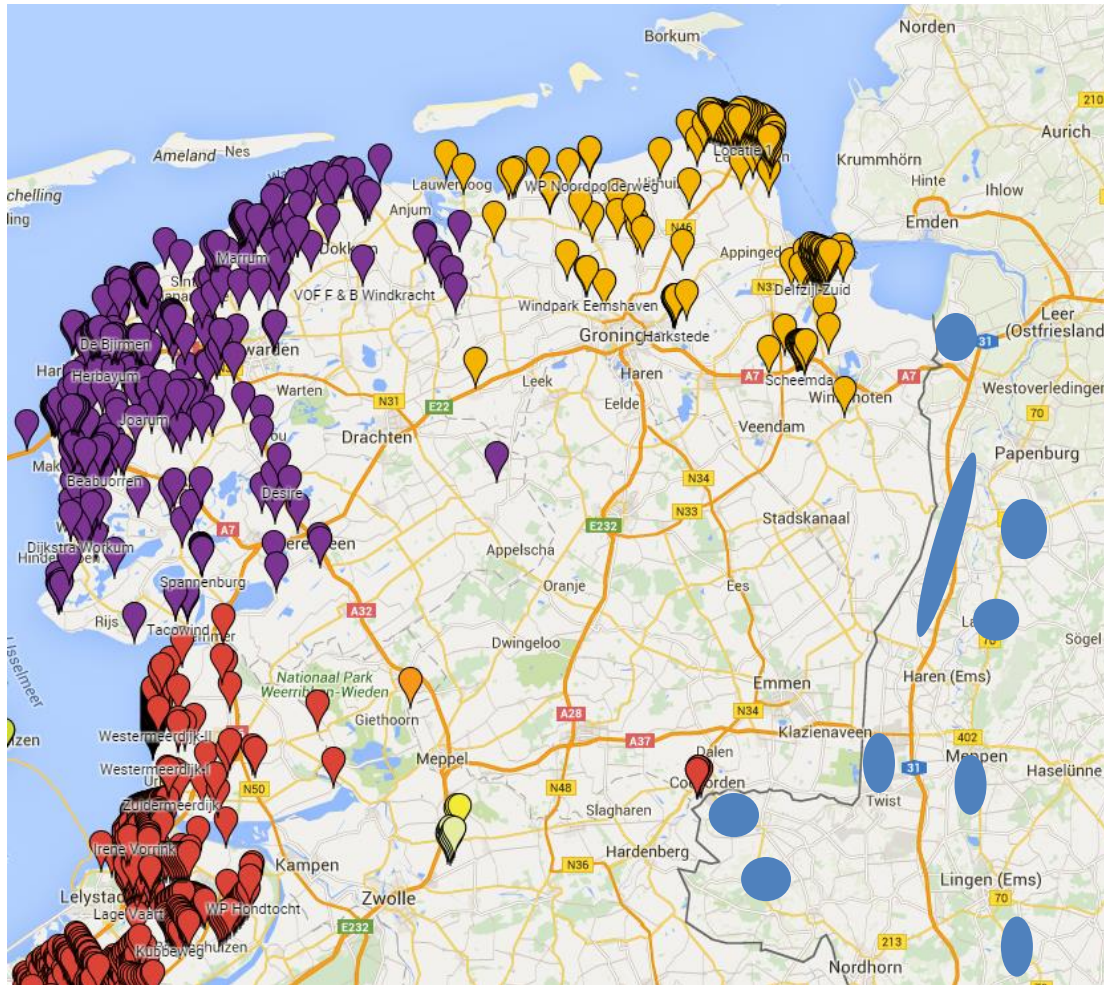
* Vanwege het kleine aantal bedrijven kunnen we geen exacte aantallen werknemers noemen. Op de activiteiten rond het Tuinbouwgebied en Berkenrode na, gaat het hier allemaal om bedrijven met 1 tot 5 werknemers. Het Veenpark en Sportlandgoed bieden meer arbeidsplaatsen.

** Het bedrijvenregister heeft twee vestigingen toegekend aan het Sportlandgoed

2.3. Overige windparklocaties in de regio

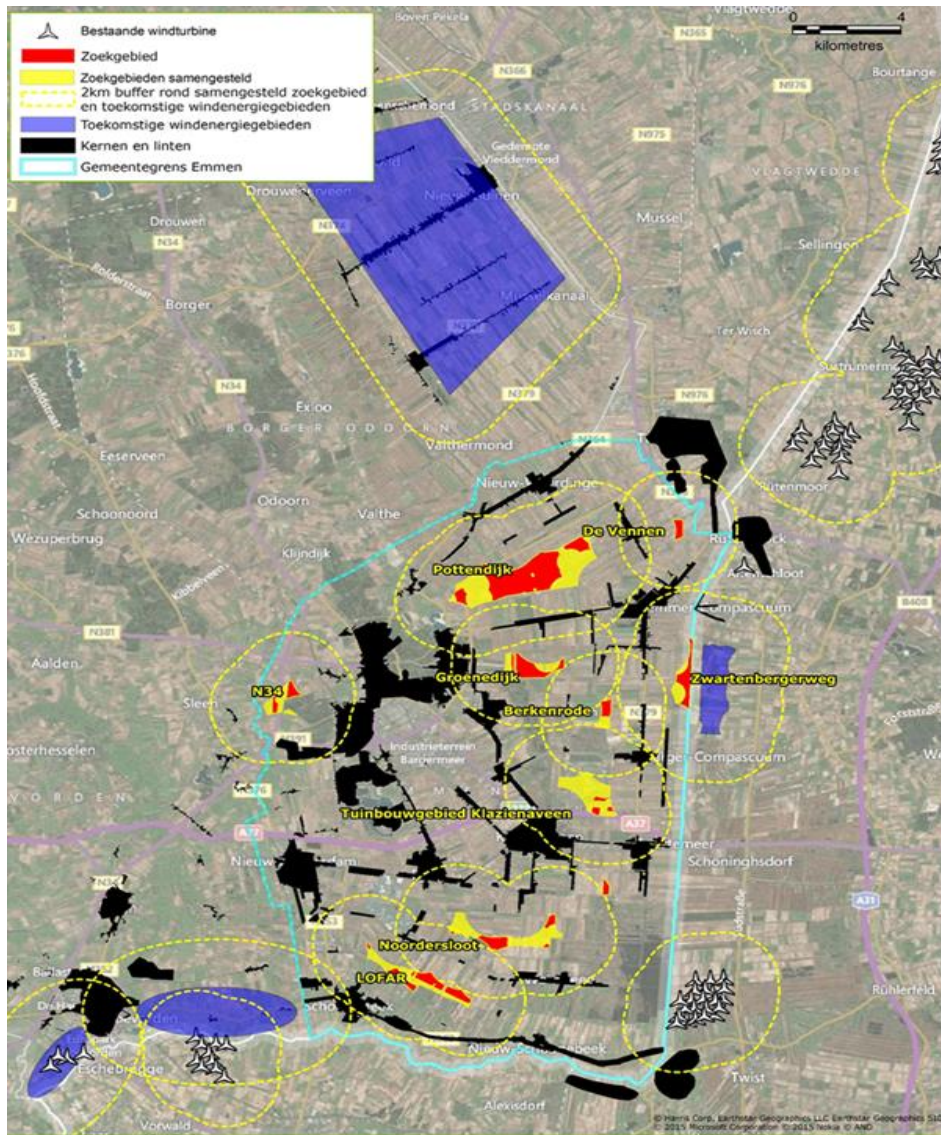
Figuur 4 laat zien dat er zich op dit moment nog weinig windparken in de regio van Emmen bevinden.

Figuur 4: Windparklocaties in de nabijheid van Emmen

Bron: windenergie-nieuws.nl

Direct over de grens zijn reeds de nodige parken gerealiseerd of gepland (Figuur 4). Een groot deel van de opgave van de provincie Drenthe wordt net ten noorden en zuidwesten van Emmen gerealiseerd (figuur 5). In het gebied tussen Emmen en Friesland zijn geen parken gepland.

Figuur 5: Windmolenparken in Duitsland

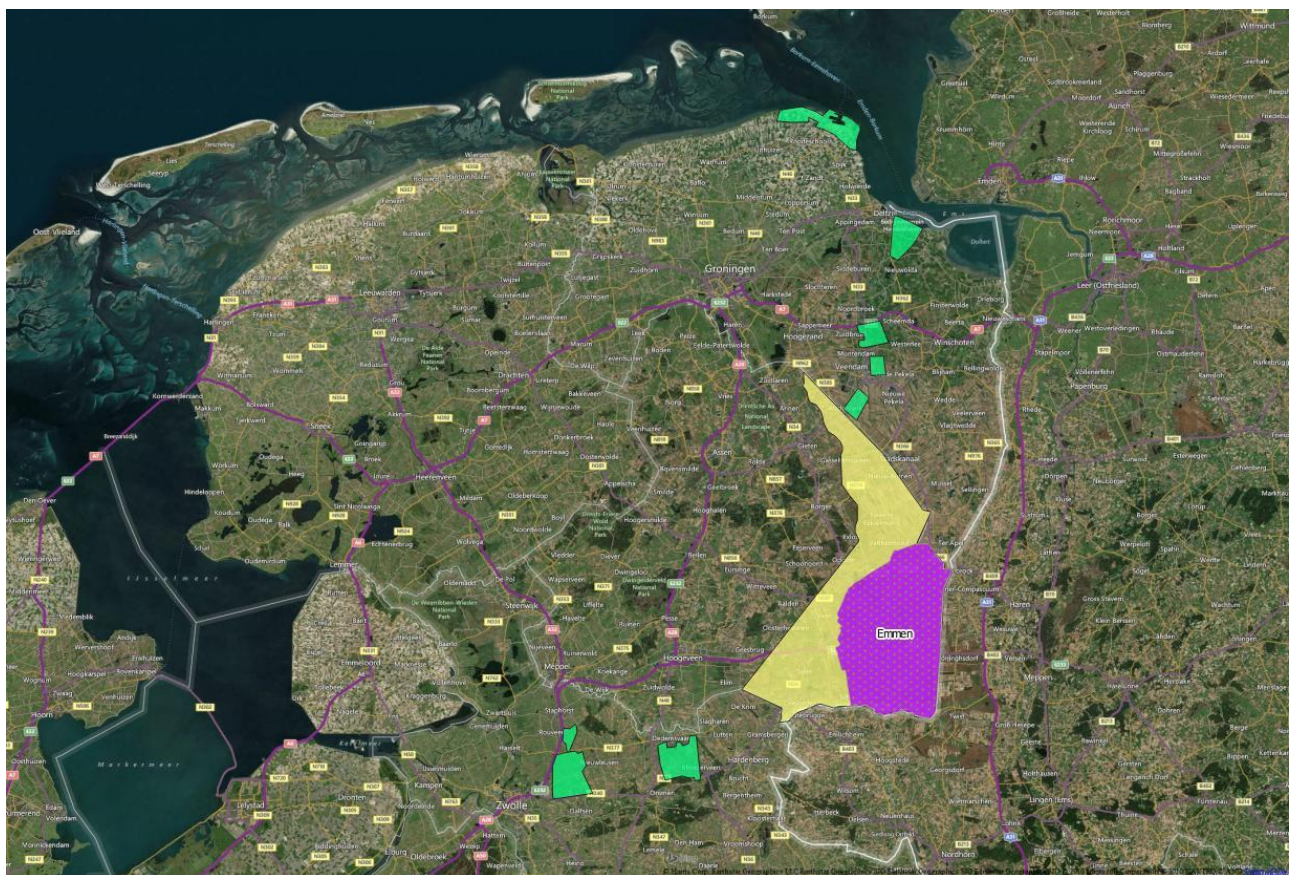
Behalve Drenthe hebben ook de nabijgelegen provincies Groningen en Overijssel regionale opgaven om windparken te realiseren. De zoekgebieden hiervan zijn te zien in figuur 6 (In geel de zoekgebieden van Drenthe, in groen de zoekgebieden van Groningen en Overijssel). De Provincie Fryslân heeft ook een regionale opgave, maar plant deze voornamelijk aan de kant van het IJsselmeer en niet in het oosten van de provincie in de relatieve nabijheid van Emmen. Deze hebben dus geen invloed op de eventuele concurrentiepositie van Emmen voor het toerisme.

De provincie Groningen moet 855,5 MW aan opgesteld vermogen realiseren. Een groot deel is al gerealiseerd of is in ontwikkeling. Groningen heeft drie locaties voor windparken: de Eemshaven, Delfzijl en

langs de N33 (nog in ontwikkeling). Voor de bijkomende 100 MW die door het Energieakkoord in Groningen gerealiseerd moet worden, zijn zoekgebieden aangewezen rond de al bestaande windparken Eemshaven en Delfzijl.

De provincie Overijssel heeft als taakstelling gekregen minimaal 80 MW aan windparken te realiseren. Hiervoor heeft de provincie twee zoekgebieden aangewezen. Beide gebieden liggen ten noorden van de Vecht. Het eerste gebied ligt tussen Zwolle en Staphorst en het tweede gebied rond Hardenberg.

Drenthe heeft alle overige windparken om aan de opgave van 285,5 MW te voldoen in de buurgemeenten van Emmen gepland. De exacte locaties waar de parken zullen komen zijn niet bekend, maar als we de zoekgebieden van de omliggende regio's bekijken, krijgen we het onderstaande beeld.

Figuur 6: Zoekgebieden beoogde windmolenparken Groningen, Drenthe, Overijssel

Zowel de overige zoekgebieden van Drenthe, als Overijssel en de gebieden langs de N33 in Groningen, liggen in de relatieve nabijheid van Emmen.

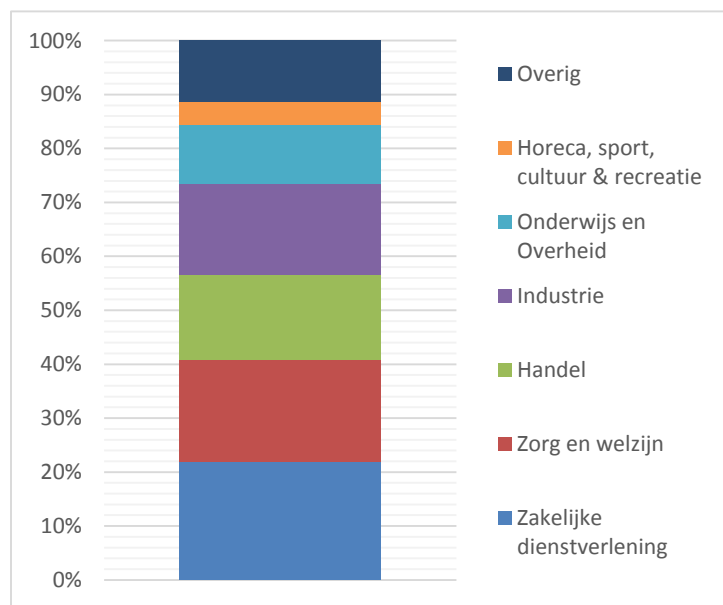
3. Toerisme in Emmen

Dit hoofdstuk geeft inzicht in het toerisme in Emmen, waarbij het toeristisch beleid, de toeristische activiteit in de gemeente en de omvang van de toeristische sector uiteengezet wordt.

3.1. Gebiedsbeschrijving gemeente Emmen

Emmen is qua oppervlakte een van de grootste gemeenten van Nederland. Het aantal inwoners is ongeveer 107.000⁴. Er zijn 14 woonkernen waarvan Emmen de grootste is. Hier woont meer dan de helft van het totaal aantal inwoners van de gemeente Emmen. Emmen functioneert als het centrum van de regio en vervult daarmee een belangrijke regionale verzorgende functie. Emmen trekt van alle gemeenten in de regio dan ook de meeste toeristische en recreatieve bestedingen aan. Deze bestedingen zijn vooral afkomstig uit dagtochten die zowel door toeristen als inwoners uit de eigen regio (buiten de eigen gemeente) worden ondernomen⁵. Onder de noemer dagtochten vallen ook de regionaal verzorgende functies als winkelen, bioscoopbezoek en uitgaan. De belangrijkste attractie is Dierenpark Emmen⁶. Naast Dierenpark Emmen zijn ook het Veenpark, Geopark de Hondsrug en Natuurpark Bargerveen toeristische trekpleisters.

Relatief spelen recreatie en toerisme een beperkte rol in de economie van Emmen. Zorg, industrie en de handel zijn de grootste sectoren in de gemeente (figuur 7).

Figuur 7: Sectoren in de gemeente Emmen (naar aantal werknemers), Bron: CBS, statline

⁴ Bron: CBS Statline, 2015.

⁵ Bron: Toerisme in Drenthe trekt aan. Ecorys, 2014.

⁶ Bron: Toerisme in Drenthe trekt aan. Ecorys, 2014.

3.2. Toeristisch beleid

De gemeente Emmen werkt aan een beleidskader toerisme en recreatie met als doel de toeristisch-recreatieve activiteiten in de gemeente Emmen te vergroten (Gemeente Emmen, z.d.). Er is initiatief ondernomen om samen met de gemeentes Coevorden en Borger-Odoorn één regionaal beleid op het gebied van toerisme en recreatie te bewerkstelligen en te komen tot een eenduidige aanpak. Ambtelijk werkt men aan een regionaal kader waarin de gezamenlijke inzet wordt vastgelegd (Oostmeijer-Oosting, 2015b).

De Veenvaart, de nieuwe vaarverbinding door de Drentse en Groninger veenkoloniën, is sinds 2013 in gebruik. Deze verbinding heeft veel nieuwe initiatieven in de acht dorpen uitgelokt. De samenwerking vindt plaats in de coöperatie De Veenvaart en focust op het verzilveren van de vaarroute. Vertegenwoordigers van plaatselijk belang en ondernemersclubs ondernemen actie om te komen tot een betere bewegwijzering, meer aanlegplaatsen en onderhoud langs het traject. De gemeente ondersteunt deze initiatieven. Ook de aanleg van bufferzones rond het Bargerveen zorgt voor kansen voor recreatie en toerisme. Zo is Weiteveen een locatie waar de bouw van een schaapskooi met informatiecentrum en uitkijkpunt gerealiseerd kan worden. Tegelijkertijd wordt hier de hervorming van de toeristische infrastructuur opgepakt.

Er heeft een gesprek plaatsgevonden tussen de burgemeester, enkele grote toeristische ondernemers uit de gemeente en de direct of indirect bij toerisme betrokken organisaties, met als doel de kansen voor de toeristische sector⁷ te bepalen. Hieruit zijn aanknopingspunten tot stand gekomen en worden vanuit de sector concrete activiteiten opgepakt. Het opzetten van een toeristisch netwerk is daarin een prioriteit⁸. In de toekomst vinden meer van dit soort gesprekken plaats, waarbij de sector een leidende rol vervult.

In 2015 is tevens gestart met het project gastvrijheid & streekeigen ondernemen. Dit project is geïnitieerd door de provincie Drenthe, de gemeenten Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Emmen en Coevorden en het Recreatieschap en het Geopark. Het richt zich op het gebruik maken van de unieke kwaliteiten van de streek binnen de bedrijfsvoering van bestaande toeristische ondernemers en het verbeteren van de samenwerking met elkaar. Dit heeft tot doel het toeristisch ondernemerschap te versterken door het leggen van een relatie tussen het toeristisch product en de identiteit van het gebied.

⁷ Kansen voor verblijfsrecreatie, dagrecreatie en het centrum van Emmen met de komst van Wildlands Adventure Zoo (Oostmeijer-Oosting, 2015b).

⁸ Dit netwerk richt zich op de ontplooiing van activiteiten en streeft naar een verlenging van het verblijf van bezoekers in de gemeente Emmen (Oostmeijer-Oosting, 2015b).

Ten slotte wordt de toeristische bedrijvigheid rond de vaarverbinding Erica-Ter Apel gestimuleerd⁹. Momenteel wordt een gebiedsplan opgesteld, waarin wordt vastgesteld welke ontwikkelingen in welk specifiek gebied van de vaarroute aanbevelenswaardig zijn. Dit wordt ondersteund door zogenoemde postzegelplannen en WABO-vergunningen (Gemeente Emmen, z.d.).

3.3. Toeristische functies

Vooraf het zuidoostelijk gedeelte van de gemeente met attracties als het Veenpark, Veenloopcentrum Weiteveen, het Smalspoormuseum, het hoogveenreservaat Bargerveen, het Van Gogh Huis Drenthe en de Collectie Brands¹⁰ is vanuit toeristisch-recreatief oogpunt een aantrekkelijk gebied (Gemeente Emmen, z.d.).

De plaats Emmen beschikt over het winkelcentrum de Weiert, het grootste overdekte winkelcentrum van Noord-Nederland en - last but not least - over het geheel verplaatste en vernieuwde dierenpark Wildlands Adventure Zoo Emmen (vanaf het voorjaar 2016).

Het noordoostelijk deel van de gemeente kent daarentegen minder activiteit, met uitzondering van het Geluidssportcentrum Pottendijk. De vaarverbinding Erica-Ter Apel en de Runde bieden kansen voor een verdere toeristische ontwikkeling.

Op het gebied van verblijfsrecreatieve ontwikkelingen zijn een aantal jaar geleden Parc Sandur (Center-Parcs) en Hotel Emmen van der Valk geopend. Daarnaast beschikt Emmen over een aantal hotels, alsmede circa 30 (kleinschalige) campings, evenredig verdeeld over de gemeente.

3.4. Werkgelegenheid

In 2014 telde de gemeente Emmen 570 vestigingen in de sector toerisme en recreatie, met een totale werkgelegenheid van 2.480 banen¹¹ (LISA, 2014b). Het gemiddelde aantal werknemers per vestiging komt hiermee op 4,4. De toeristisch-recreatieve werkgelegenheid heeft daarmee een aandeel van een kleine 7% in de totale werkgelegenheid in Emmen. In de omliggende gemeenten ligt dit aandeel hoger¹². Daarbij dient ook opgemerkt te worden dat een groot deel van de werkgelegenheid in de recreatieve en toeristische sector vooral voorziet in een lokale en regionale behoefte. Emmen is immers de grootste gemeente in de regio en heeft daarmee een belangrijke verzorgende functie waar het gaat om horeca, musea en theaters. Circa 330 banen (Werkgelegenheidsregister Drenthe, 2014) zijn volledig afhankelijk van het toerisme: dit zijn de banen in de logiesverstrekking (hotels, campings, bungalowparken en groepsaccommodaties).

⁹ Hierbij gaat het dan vooral om kleinschalige voorzieningen, maar ook een aantal grootschalige initiatieven kunnen ondernomen worden (Gemeente Emmen, z.d.).

¹⁰ Deze attractiepunten vormen samen het samenwerkingsverband Veenland (Gemeente Emmen, z.d.).

¹¹ Het betreft hier het totaal aantal fulltimers, parttimers en uitzendkrachten (LISA, 2014).

¹² Applicatie partnerschap EGN 2012 De Hondsrug Nederland (2010), Geopark de Hondsrug.

3.5. Omvang toeristische sector

3.5.1. Overnachtingen

In 2014 vonden de meeste overnachtingen binnen de gemeente plaats in bungalowparken (65%). In totaal vindt 25% van de overnachtingen plaats in hotels, pensions en bed & breakfasts en 10% op campings. Dit is overeenkomstig de rest van de provincie Drenthe. Bed & breakfasts vormen een kleine sector, maar zijn wel in ontwikkeling (E. Faber, persoonlijke communicatie, 28 januari, 2016). Gemeente Emmen (z.d.) stelt dat de verdeling van het aantal overnachtingen in verblijfsaccommodaties als volgt verdeeld is:

Verblijfsaccommodatie	Aantal overnachtingen	Percentage
Bungalowpark	218.896	65%
Hotel/bed & breakfast	111.818	25%
Camping	23.059	10%
Totaal	353.773	100%

Tabel 3: Overnachtingen in verblijfsaccommodaties in de gemeente Emmen

3.5.2. Dagtoerisme

Van alle Drentse gemeenten ontving de gemeente Emmen verreweg de meeste dagbezoekers. Dit aantal lag in 2013 op ca. 5,6 miljoen, vooral veroorzaakt door de trek naar het dierenpark Emmen als grootste publiekstrekker van de provincie Drenthe. Echter ook evenementen als de Gouden Pijl, C'est la vie, Full Colour en de Vlindermarkten trokken veel belangstelling. Bovendien draagt de omvang van de gemeente bij aan het aantal ondernomen dagtochten (Ecorys, 2014).

3.5.3. Bestedingen in dag en verblijftoerisme

Ecorys (2014) geeft aan dat bezoekers van de gemeente Emmen direct en afgeleid respectievelijk € 88 miljoen euro¹³ en € 43,4 miljoen euro¹⁴ besteden tijdens dagtochten. Binnen Drenthe is dit verreweg het hoogst met circa 24,7% van de totale bestedingen in de provincie.

Vanuit de directe vakantie-uitgaven ontving Emmen in 2013 ongeveer € 19,8 miljoen. Dit was 6,8% van de totale bestedingen aan vakantie-uitgaven in de provincie Drenthe. Qua afgeleide bestedingen ontving de gemeente ongeveer € 7,3 miljoen. Andere gemeenten ontvingen meer inkomsten vanuit vakanties. Wel signaleert de gemeente Emmen de laatste jaren een groei in de inkomsten vanuit vakanties.

Dagtochten	In % van totaal provincie	Vakanties	In % van totaal provincie
€88 miljoen	24,7%	€19,8 miljoen	6,8%

Tabel 4: Directe Inkomsten vanuit dagtochten en vakanties in de gemeente Emmen in 2013

¹³ Dit zijn de **directe bestedingen**: bestedingen die het gevolg zijn van bestedingen door verblijfstoeristen of dagjesmensen die een rechtstreekse relatie hebben met bestemming of doel (bijvoorbeeld logies op camping, hotel, reiskosten in de regio).

¹⁴ Dit zijn de **afgeleide effecten**: bestedingen die een gevolg zijn van de aanwezigheid van verblijfstoeristen of dagjesmensen in een bepaalde regio zonder dat die bestedingen een directe relatie hebben met de bestemming, zoals souvenirs, uitgaven voor boodschappen. (Ecorys, 2014).

3.5.4. Bezoekmotieven toerisme

Ecorys (2014) beschrijft dat de provincie Drenthe door het verblijfstoerisme voornamelijk wordt bezocht vanwege de natuurlijke omgeving. Fietsen en wandelen spelen een centrale rol. In mindere mate komen toeristen naar Emmen voor sociale motieven, cultuur, steden, evenementen en attracties.

4. Impact windparken op toerisme

Er is in de afgelopen jaren veel onderzoek gedaan naar de mogelijke effecten van windparken op het toerisme. Het meeste onderzoek betreft ex-ante onderzoek, waarin met behulp van enquêtes is bevestigd wat toeristen zouden vinden van de komst van een windpark. Ook het ex-post onderzoek, na de realisatie van windparken, betreft meestal onderzoek naar de mening van toeristen over het windpark. Onderzoek naar het daadwerkelijk veranderende gedrag van toerisme is beperkt beschikbaar. Daarnaast zijn de meeste onderzoeken gericht op de nieuw te realiseren windparken op zee en is minder bekend over de beleving en impact op het toerisme bij de aanleg van windparken op land.

Het blijkt dat meningen van toeristen of bezoekers over windmolenparken verschillen naar gelang het gaat over een reeds gerealiseerd park of een mogelijk toekomstig park. Ook blijkt dat denkbeelden na verloop van tijd kunnen worden bijgesteld (Decisio, 2016). Daar komt bij dat er niet alleen negatieve effecten gesignaleerd worden, maar dat er soms ook sprake is van positieve effecten. Zo kan een windmolenpark bijdragen aan nieuwe economische activiteiten op het gebied van toerisme, bijvoorbeeld door in te spelen op een trend als industrieel toerisme (door er een attractie van te maken). Dit wijst erop dat ontwikkelingen in het toerisme ook verenigbaar kunnen zijn met andere economische, sociale en omgevingsdoelstellingen (Department for Communities and Local Government, 2006).

Specifiek onderzoek naar de effecten van windparken op het Drentse toerisme is er niet. Daarom bekijken we vanuit de nationale en internationale literatuur welke effecten windparken met zich mee kunnen brengen. Vanuit deze onderzoeken beschouwen we vervolgens in hoofdstuk 5 wat deze resultaten betekenen voor de impact die in Emmen te verwachten is.

4.1. ex-ante onderzoeken m.b.t. effecten windmolenparken op het toerisme in Nederland

Ex-ante onderzoeken richten zich op de verwachte invloed die windmolens hebben op de beleving van de respondent in een bepaald gebied. In deze onderzoeken wordt veelal gebruik gemaakt van enquêtes, interviews en simulatiefoto's. Hierbij worden, zoals gezegd, vragen gesteld over de verwachte invloed die windmolens hebben op de beleving van de respondent en, of windmolens een effect hebben op de intentie van de respondent om terug te keren naar het betreffende gebied (Matthijssse, Schilder, Tempelman, Oskam, Hartman, 2014).

4.1.1. Potentiele effecten windparken op zee op recreatie en toerisme in Noordzeekustzone

De Nederlandse Noordzeekustzone is een van de gebieden waar windmolenparken geplaatst gaan worden (Rijksoverheid, z.d.). In een door ZKA uitgevoerd onderzoek, in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Infrastructuur en Milieu in 2013 zijn de effecten van deze windmolenparken voor de Noordzeekust op het recreatie en toerisme onderzocht. In dit online onderzoek werd gebruik gemaakt van een foto, waarop de bestaande situatie (zonder windmolens), en windmolenparken op ongeveer 6,

13 en 22 kilometer te zien waren. De respondenten konden een oordeel over hun beleving geven in de vorm van een rapportcijfer geven (1 voor zeer onaantrekkelijk, 10 voor zeer aantrekkelijk). Aan het onderzoek deden ruim 2.150 respondenten¹⁵ mee. Daarbij werd de vraag gesteld welke invloed windmolenparken hebben op de aantrekkelijkheid van het uitzicht, de invloed hiervan op de belevingswaarde en of dit ook afbreuk doet aan de plannen voor een toekomstig bezoek aan de kust (ZKA, 2013).

Uit het onderzoek blijkt dat respondenten liever helemaal geen windpark op zee wilden zien, maar dat naarmate het park verder uit de kust werd geplaatst, de respondent welwillender tegenover de plaatsing van een windmolenpark stond. Een park op 6 km uit de kust was voor zowel Nederlandse dagtoeristen als verblijfstoeristen nauwelijks aanvaardbaar, resp. 50% en 33% gaven een onvoldoende aan een foto met een windpark op 6 km uit de kust.

Naarmate een windmolenpark verder uit de kust ligt, neemt het percentage dat een andere afweging over hun bezoek maakt af. Bij een windpark op 6 kilometer van de kust gaf 21 procent van de Nederlandse dagrecreanten aan dat men de kust minder vaak zou bezoeken of om zou rijden naar een strand zonder windparken in het zicht, bij een park op 22 kilometer nam dit af tot 8 procent. In dit afwegingsproces speelt ook een rol of er mogelijkheden zijn om uit te wijken naar een alternatieve bestemming: een andere Nederlandse kustplaats of een Waddeneiland worden vaak genoemd.

Decisio (2016) voegt hieraan toe dat dit onderzoek uitging van de *stated preference* methode, waarbij respondenten werd gevraagd naar hun mening en gedrag ten opzichte van een toekomstig of gerealiseerd project. Het nadeel van deze methode is dat het werkelijke gedrag vrijwel altijd afwijkt van hetgeen mensen vooraf aangeven.

4.1.2. Potentiele effecten windpark Fryslân op toerisme IJsselmeerkusten

In opdracht van de Provincie Fryslân is een onderzoek uitgevoerd naar de effecten van Windpark Fryslân op het toerisme langs de Friese IJsselmeerkust (ZKA, 2014). Dit mogelijke windmolenpark ligt op ongeveer 6,5 km¹⁶ uit de kust van de plaatsen Makkum en Stavoren en zal moeten bestaan uit 65 windturbines met een ashoogte van 105 en een rotordiameter van 154 meter (tiphoogte 182 meter).

In dit onderzoek zijn ook vier verschillende foto's¹⁷ aan de respondenten voorgelegd. Vervolgens is gevraagd naar de aantrekkelijkheid van het uitzicht op de foto's en indien het uitzicht niet aantrekkelijk was, hiervoor een reden te vermelden. Tevens is gevraagd naar de invloed van het windmolenpark op de belevingswaarde en of dit ook van invloed was op plannen om de IJsselmeerkust in de toekomst te

¹⁵ 1.168 Nederlandse dagtoeristen, 783 Nederlandse verblijfstoeristen, 202 Duitse verblijfstoeristen (ZKA, 2013).

¹⁶ Dit is de kortste afstand tot de kust. In Stavoren ligt het mogelijke windmolenpark verder uit de kust (ZKA Consultants & Planners, 2014).

¹⁷ Op de eerste foto is de originele situatie te zien vanuit het oogpunt van Makkum, op de tweede foto een windpark (maximale variant = hoogste aantal windturbines en 182 meter tiphoogte) ook vanuit Makkum. Op de derde en vierde foto is zowel de originele als de toekomstige situatie (maximale variant) te aanschouwen vanuit het gezichtspunt van Stavoren (ZKA Consultants & Planners, 2014).

bezoeken.

Uit de resultaten blijkt dat de foto 'geen windpark Makkum' onder dagtoeristen een 7,5 scoorde, terwijl de foto 'windpark Makkum' lager scoorde (6,9). Dagtoeristen staan dus tamelijk kritisch tegenover de aanleg van een windmolenpark. Onder verblijfstoeristen in Makkum scoorden deze foto's respectievelijk een 7,6 en een 7,3. In Stavoren is nauwelijks verschil tussen dagtoeristen en verblijfstoeristen. Dit heeft alles te maken met het feit dat de windmolens vanuit Stavoren minder zichtbaar zijn in vergelijking met Makkum. Dagtoeristen gaven de foto 'windpark Stavoren' zelfs een hoger cijfer (7,8) dan de foto 'geen windpark Stavoren' (7,7).

Foto's met windparken krijgen vaker een onvoldoende dan foto's waarop geen windparken te zien zijn. Bij dagtoeristen in Makkum gaf 18,8% een foto met windpark een onvoldoende, 10,2% gaf een onvoldoende aan een foto zonder windpark. Bij verblijfstoeristen zijn deze percentages resp. 13,5% en 9,8%. In Stavoren is weinig verschil tussen wel of geen windpark. Ook vermeldt het onderzoek dat 21% van de dagtoeristen en 16% van de verblijfstoeristen een windpark voor de kust van Makkum (zeer) storend vindt. In Stavoren liggen deze percentages lager, met respectievelijk 11% (dagtoeristen) en 15% (verblijfstoeristen).

Het onderzoek is duidelijk over de invloed op de bezoekenintentie. Een windmolenpark voor de kust van Makkum en Stavoren heeft weinig tot geen invloed op de bezoekenintentie van zowel dagtoeristen als verblijfstoeristen: bezoekers blijven komen, maar bezoeken de kust mogelijk minder vaak.

4.2. Ex-post onderzoeken m.b.t. effecten van windmolenparken op het toerisme

Een beperkt aantal onderzoeken gaat over de daadwerkelijke invloed van bestaande windmolens op het toerisme waarbij bijvoorbeeld de gemiddelde toeristische besteding, bezoekersaantallen en werkgelegenheid binnen verschillende sectoren in het betrokken gebied zijn geanalyseerd (Matthijse, Schilder, Tempelman, Oskam, Hartman, 2014). Een daadwerkelijke afname in het toeristisch bezoek is nooit gemeten na de bouw van een windmolenproject, maar er is ook nagenoeg geen onderzoek beschikbaar waarin gebruik is gemaakt van betrouwbare voor- en nametingen (Decisio, 2016).

4.2.1. Toeristische effecten wind op zee in Denemarken

Het windmolenpark Horns Rev ligt tussen 14 en 20 km van de kust tegenover een locatie met recreatiewoningen en is beperkt zichtbaar. Het Nysted¹⁸ windmolenpark ligt op circa 10 km van de kust en is goed zichtbaar vanuit woningen aan de kust, de stad en de haven¹⁹ (DEA²⁰, 2006).

¹⁸ Gebouwd in 2003 en tevens bekend als Rødsand.

¹⁹ De haven van Nysted is een ontmoetingsplaats voor zowel de lokale populatie als toeristen (DEA, 2006).

²⁰ Danish Energy Authority.

Uit het onderzoek²¹ blijkt dat het overgrote deel (80% van de respondenten) positief of zeer positief²² reageerde jegens bestaande windmolenparken, waarbij aangemerkt dient te worden dat respondenten uit het Horns Rev gebied positiever zijn dan respondenten uit (de nabijheid van) Nysted.

Een aanzienlijk deel van de respondenten is desondanks bereid te betalen voor windmolenparken die ver uit de kust liggen en waarbij de zichtbaarheid van de windmolens het kustlandschap niet aantast: meer dan de helft van de landelijke respondenten geeft aan dat windmolens buiten het zicht moeten worden geplaatst. 70% van zowel lokale als nationale respondenten geeft aan liever grote windmolens in mindere eenheden te zien dan windmolenparken in verschillende kleine groepen. Een opvallend resultaat is dat oppositiegroepen, die voorafgaand aan de aanleg van het Horns Rev windmolenpark negatief waren, steeds meer opschuiven naar een neutrale en zelfs positieve houding na de uiteindelijke plaatsing.

4.2.2. Toeristische effecten wind op land Schotland

In 2011 is een onderzoek uitgevoerd onder bezoekers van Schotland in gebieden met windmolenparken. In zijn algemeenheid komen bezoekers vooral naar Schotland om buiten te recreëren en van het landschap te genieten. Bij deze bezoekers zullen windmolens en windmolenparken meteen opvallen (Dinnie, 2012).

Moffat heeft in 2008 onderzoek gedaan naar de economische impacts van windmolenparken op het Schotse toerisme. De resultaten van dit onderzoek zijn vergeleken met een onderzoek dat in 2011 is uitgevoerd (Dinnie, 2012). Het Moffat-rapport concludeert dat de impact van windmolenparken op het toerisme verwaarloosbaar zijn en dat energieopbrengsten eventuele schade aan het toerisme ruimschoots compenseren. Uit het in 2011 uitgevoerde onderzoek blijkt dat de aanwezigheid van windmolenparken niet van invloed zijn op het verblijf van Engelse en Schotse gasten in het gebied²³. Daarnaast geeft 52% van de respondenten aan dat de aanwezigheid van windmolenparken het uitzicht op het Schotse platteland niet bederft, maar dat de aanwezigheid van windmolenparken in de echt populaire toeristische gebieden minder wordt geprefereerd (43%).

4.2.3. Toeristische effecten wind op land op lokale gemeenschappen

Bassi, Bowen, & Fankhauser (2012) geven aan dat - afhankelijk van de ligging - windmolenparken verstrekkende impacts kunnen hebben op landschappen en dientengevolge de leefbaarheid beïnvloeden.

²¹ Het onderzoek is uitgevoerd onder een groep lokale en nationale respondenten (DEA, 2006).

²² Positieve respons richtte zich voornamelijk op de productie van energie, energievoorziening, werkgelegenheid en export (DEA, 2006).

²³ Onder respectievelijk 80% van de Engelse en 83% van de Schotse respondenten (Dinnie, 2012).

Zo zijn de veiligheidslichten op windmolens (ten behoeve van het luchtverkeer)²⁴ een veelvoorkomende klacht onder inwoners (Van der Molen, & Nordman, 2014). Dit kan niet alleen van invloed zijn op de leefbaarheid binnen lokale gemeenschappen, maar ook op de aantrekkelijkheid van natuurparken en campings. Er zijn geen onderzoeksgegevens bekend waaruit blijkt dat dit ook in praktijk zo is. In verschillende onderzoeken komt naar voren dat mensen windenergie graag zouden vervangen door energie op basis van waterkracht. Tevens zou men windmolens graag verplaatsten van bergachtige naar lager gelegen gebieden, of zelfs naar zee.

Jaber (2013) geeft aan dat effecten op de gezondheid en het welbevinden van mensen, die in de nabijheid van een windmolen(park) wonen, voornamelijk het gevolg zijn van geluidsoverlast en schaduwflikkeringen. Afhankelijk van de karakteristieken²⁵ van de turbines kunnen negatieve visuele en landschapelijke effecten optreden. Dit is echter sterk afhankelijk van de locatie waar de windmolen geplaatst is, zoals ook al gesteld werd door Van der Molen & Nordman (2014). Bovendien bestaan er manieren om het design op zodanige manier aan te passen dat nadelige effecten verminderd kunnen worden. Met betrekking tot geluidsoverlast kan dit enerzijds mechanisch (bijvoorbeeld van de generator) en anderzijds aerodynamisch (van de interactie tussen bladen met de wind) zijn (Jaber, 2013). In vergelijking met andere soorten geluidsoverlast (verkeer, industrie) is het geluid van windmolens minder luid (Van Kamp et al., 2013). Geluidsoverlast van windmolens komt relatief weinig voor in vergelijking met andere vormen van geluidsoverlast.

4.2.4. Economische effecten als gevolg van windparken op land

In het Moffat rapport uit 2008 is onderzoek gedaan naar de potentiële economische effecten van windmolenparken op het Schots toerisme. Hierbij werden vier verschillende gebieden in ogenschouw genomen, te weten: Caithness & Sutherland, Stirling, Perth & Kinross, Schotse grenzen en Dumfries & Galloway. Uit het onderzoek blijkt dat de potentiële economische schade van de aanleg van een windmolenpark door een vermindering van het aantal toeristische bezoeken in 2015 werd geschat op respectievelijk € 600.000, € 5,2 miljoen, € 1,5 miljoen en € 3 miljoen. De daaraan verbonden werkgelegenheid in de verschillende gebieden zou daardoor verminderen met respectievelijk 27, 279, 75 en 200 banen.

Ten opzichte van de uitgaven in accommodaties en de daaraan verbonden werkgelegenheid, bleek voor de verschillende gebieden dat de besteding in 2015 afnam van circa € 100.000 tot € 1,1 miljoen euro; een inkrimping van minimaal 3 tot maximaal 77 banen.

²⁴ Dit is echter afhankelijk van het terrein waarop de windmolen staat, de nabijheid van vliegvelden en gemeenschappen en windmolen configuraties (Van der Molen, Nordman, 2014).

²⁵ Daarbij moet gedacht worden aan grootte, hoogte, aantal, materiaal, kleur (Jaber, 2013).

4.3. Metastudies

Tabel 5 geeft een overzicht van verschillende onderzoeken naar het effect van een windmolenpark op de komst van toeristen (Aitchison, 2012). Hieruit blijkt dat het overgrote deel van de toeristen in de meeste gevallen niet ontmoedigd raakt door de aanleg van een windmolenpark. Bovendien blijkt uit een rapport, opgesteld door de Offshore Windenergie Foundation uit Duitsland, dat het twijfelachtig is dat toeristen wegblijven indien windparken zichtbaar zijn bij het uitzicht op zee. Het rapport omschrijft tevens dat het aantal zeilboten in de haven van Nysted in Denemarken na de ontwikkeling van het Nysted windpark toenam.

Datum	Auteur	Locatie van het onderzoek	% van toeristen niet ontmoedigd door windmolenparken
1996	Robertson Bell Associates	Cornwall	94 %
1997	Robertson Bell Associates	Wales	83 %
2000	Cornwall Tourist Board	Cornwall	81,5 %
2001	Wales Tourist Board	Wales	96 %
2002	Centre for Sustainable Energy	Somerset	91,5 %
2002	MORI Scotland	Scotland	95 %
2004	University of West of England	North Devon	93,9 %
2006	Whinash	Cumbria	91 %
2008	Glasgow Caledonian University ²⁶	Scotland	93%-99 %
		Gemiddelde	91,3 %

Tabel 5: Onderzoeken m.b.t. ontmoediging toeristen door windmolenparken.

Tabel ontleend aan: *Percentage of tourists not discouraged from visiting an area with a wind farm*. Herdrukt van Aitchison (2012). *Tourism impact of wind farms*. *The University of Edinburgh*, p.9.

4.4. Potentie windmolenparken voor industrieel toerisme

Windparken vormen niet alleen een bedreiging voor het toerisme. Vanuit de literatuur zijn diverse voorbeelden van industriële activiteiten en het gebruik daarvan voor recreatieve doeleinden voorhanden. Het proefschrift *'Industrial Tourism, where the public meets the private'* beschrijft dat industrieel toerisme een verrijking kan zijn voor de toeristische sector (Otgaar, 2010). Voorbeelden zijn te vinden in Rotterdam, Amsterdam, de Zaanstreek, het Loiregebied, het Ruhrgebied, Turijn en enkele Engelse havensteden. Zo organiseert Industrieel Toerisme Rotterdam (2011) vaartochten naar de Rotterdamse haven en de Maasvlakte²⁷, worden in Amsterdam rondleidingen gegeven op het NDSM-terrein en fietstochten langs de Westergasfabriek, Westerdokseiland, GWL-terrein en de oude Houthaven (Stadswandekantoor Amsterdam, z.d.), ontvangt de Maeslantkering 75.000 bezoeken en het Woudagemaal 35.000 bezoeken per jaar (Oskam, & van der Tuuk, 2014).

Ook windmolens kunnen potentieel aantrekkelijk worden voor het toerisme. Starling (2006) geeft aan

²⁶ In samenwerking met het Moffatcentre.

²⁷ Futureland op de 2^e Maasvlakte ontvangt jaarlijks ongeveer 125.000 bezoeken (Oskam, & van der Tuuk, 2014).

dat de ontwikkeling van windmolenparken kan bijdragen aan de economische vooruitgang in de sectoren vrijetijd, toerisme en recreatie. Windmolenparken kunnen gezien worden als een vorm van het hier voor beschreven industrieel toerisme, waarbij bezoekers in staat worden gesteld kennis te nemen van locaties en de economische activiteiten daarvan. Zo is bij het Whitelee windmolenpark²⁸ nabij Glasgow in Schotland een bezoekerscentrum ingericht, dat reeds 400.000 bezoekers heeft ontvangen (Scottishpower Renewables, 2016). Bovendien is rond de turbines 130 kilometer aan routes verwezenlijkt, waar gefietst en paard gereden kan worden. Het bezoekerscentrum bestaat uit een interactieve tentoonstellingsruimte, een café, winkel en educatieruimte.

Er zijn meer voorbeelden van windmolenparken die in gebruik zijn voor industrieel toerisme. Zo is bij het Windpark Holtriem Aken een uitzichtpunt voor bezoekers gecreëerd. Het op zee gelegen windpark Middelgrunden in Denemarken kan door bezoekers per boot worden bezocht. En in de Engelse kustplaats Great Yarmouth is een bezoekerscentrum ingericht, waar een uitleg van windenergie wordt gegeven. Tevens kan men met behulp van een telescoop het windpark op zee beter bekijken. Tabel 6 (Albrecht, Wagner, Wesselmann, & Korb, 2013) laat attracties zien die verbonden zijn aan windmolenparken. De windparken zijn geen attracties op zich, die nieuw toerisme aantrekken, maar bieden op deze wijze wel een toegevoegde waarde voor het toerisme in de regio.

Attractie	Specificaties	Good practices
Offshore informatiecentrum	Tijdelijke tentoonstelling	Lillgrund, Cuxhaven, Helgoland
	Permanente tentoonstelling	Boot tentoonstelling Rostock, Nysted, Scroby Sands, Bremerhaven, Cuxhaven
	Reis (boot) tentoonstelling	
	Lezingen	Middelgrunden
	In combinatie met andere onderwerpen	Guldborgsund, Norderney
Uitkijkplatform	Tijdelijke tentoonstelling	Scroby Sands, Nysted
Informatieborden		Blekinge, Hvidovre
Boottours	Windparken dichtbij de kust	Lillgrund, Middelgrunden, Nysted, Scroby Sands, Riffgat
	Offshore	Alpha ventus
Sightseeing vluchten		Alpha ventus, Riffgat
Gecombineerde off- en onshore windenergie tours		Bremerhaven, Cuxhaven
Routes voor motor- en zeilschepen		Nysted, Riffgat
Offshore restaurant en merchandising producten		Middelgrunden

Tabel 6: Toeristische activiteiten op bestaande windparken.

Tabel ontleend aan: *Offshore Wind Energy as an Attraction – Good practice examples*. Herdrukt van Albrecht, Wagner, Wesselmann, & Korb (2013) *The impact of Offshore Wind Energy on Tourism. Good Practices and Perspectives for the South Baltic Region*. *Stiftung Offshore Windenergie*, p.20.

²⁸ Het Whitelee windmolenpark is het grootste op het land gelegen park in Groot-Brittannië, met 215 turbines met een capaciteit van 539 megawatt (Scottishpower Renewables, 2016).

5. Impact op het toerisme in gemeente Emmen

In dit hoofdstuk behandelen we de te verwachten impact op het toerisme via twee benaderingen. Enerzijds door een inschatting te maken van het toerisme dat weg zou kunnen blijven in de gehele gemeente Emmen als gevolg van de windparken. Afhankelijk van de landschappelijke inpassing van de windparken, kan de gemeente Emmen als geheel minder aantrekkelijk worden. In de tweede benadering kijken we alleen naar de toeristische bedrijvigheid die in de directe omgeving van de parken zit, waarbij het aannemelijk is dat verblijfstoeristen daadwerkelijk hinder kunnen ondervinden (verstoorde nachtrust) van de parken.

5.1 Impact op het toerisme in de gemeente

Uit hoofdstuk 4 blijkt dat het toerisme over het algemeen beperkt reageert op de aanwezigheid van windparken. Het grootste deel van de toeristen zegt geen bezwaar te hebben tegen windparken en het deel dat wel een bezwaar heeft, past vaak het gedrag niet aan. Op dit moment is geen bewezen effect van windparken op het toerisme bekend.

Er is meer onderzoek gedaan naar de effecten van windparken op zee, dan naar de effecten van windparken op land. Gemiddeld lijkt een eventueel effect op het toerisme van windparken op land beperkter dan dat van windparken op zee. Voor windparken op zee is qua effect op de bezoekersaantallen een bandbreedte van 0 tot 10 procent aangehouden (Decisio, 2016). Voor wind op land zal dit percentage lager liggen: vrije uitzichten worden immers al belemmerd door bebouwing, bossen, hoogspanningsmasten, etc. We schatten daarom in dat, voor de groep toeristen waarvoor natuur en landschap een belangrijk motief voor bezoek aan de regio vormen, de impact maximaal de helft bedraagt van de impact van parken voor de kust. Aangezien natuur en landschap voor circa de helft van de verblijfstoeristen in Emmen een belangrijk bezoekmotief is, gaan we ervan uit dat de maximale impact een afname van 2,5 procent van de overnachtingen van het verblijfstoerisme in Emmen bedraagt. Bij de ruim 350 duizend overnachtingen per jaar in Emmen en bestedingen van 77 euro per nacht²⁹, leidt dat tot het onderstaande overzicht.

Het aantal overnachtingen neemt in het meest ongunstige geval met 8.800 af, wat leidt tot een afname van 680 duizend euro aan toeristische bestedingen in de gemeente. Deze afname van bestedingen leidt op haar beurt tot een afname van de werkgelegenheid en toegevoegde waarde (lonen en winsten van bedrijven) in de toeristische sector met respectievelijk 11 directe en 3 indirecte banen en 280 duizend euro aan toegevoegde waarde.

²⁹ Zie bijlage voor alle uitgangspunten

	Best case	Worst case (-2,5% verblijfstoerisme) ³⁰	Huidige omvang
Overnachtingen	0	-8.800	353.800
Bestedingen (x1000 €)	0	-680	27.100*
Toegevoegde waarde (x1000 €)	0	-280	14.000*
Banen (direct)	0	-11	2.480 (R&T-sector, wv. ca. 500 verblijfsrecreatie)
Banen (indirect)	0	-3	47.150 (totale werkgelegenheid Emmen)

Tabel 7: Mogelijke impact op het toerisme in de gemeente Emmen.

Bron: Decisio economisch impact model, geregionaliseerd voor de gemeente Emmen

*Alleen verblijfsrecreatie, bestedingen aan dagrecreatie bedragen 131 mln. euro, toegevoegde waarde 67,4 mln. euro. De totale toeristische sector (dag + verblijfsrecreatie) omvat ongeveer 7 procent van de gehele economie van Emmen³¹.

De directe impact op de werkgelegenheid bestaat uit de effecten bij met name de horeca, detailhandel en toeristische attracties die klanten mislopen. De indirecte werkgelegenheid zijn de effecten bij toeleveranciers van deze bedrijven, zoals de schoonmaakbedrijven, accountants en groothandelsbedrijven in de gemeente Emmen³².

Deze impact is niet aan één park of locatie te koppelen. Het gaat om de totale landschappelijke inpassing van alle parken gezamenlijk. Een goede inpassing die niet of zeer beperkt storend is voor het toerisme, zal ons inziens resulteren in een effect op het toerisme dat nihil is.

In het worst case scenario gaan we uit van de bovenkant van de bandbreedte bij een slechte landschappelijke inpassing. De kanttekening blijft gelden dat in praktijk nog nooit een effect op het toerisme is waargenomen. Maar ook als de toeristen wel blijven komen dan zal men een goede landschappelijke inpassing wel waarderen. Het gaat er dan om dat fiets- en wandelroutes door natuurlijke landschappen zoveel mogelijk worden ontzien, evenals andere landschappen met belangrijke cultuurhistorische waarden (bijvoorbeeld monumenten en het Veenpark).

Voor de landschappelijke inpassing geldt dat de concentratie van parken een kleinere impact heeft dan spreiding, zo blijkt uit het planMER³³. De locatie Pottendijk zou daarmee vanuit dit oogpunt het meest geschikt zijn. Daar kan ongeveer de gehele opgave van de gemeente Emmen gerealiseerd.

Tot slot geldt dat in de omgeving veel windparken zijn of worden gerealiseerd. Dit kan er enerzijds voor zorgen dat Emmen ten opzichte van de gemeenten in de omgeving niet onaantrekkelijker wordt: alle omliggende gemeenten krijgen immers te maken met windparken. De eventuele impact van windparken

³⁰ Het worst case scenario is de invloed van de gezamenlijke windmolenparken in de gemeente Emmen op het verblijfstoerisme in de gemeente in het geval van een grote maatschappelijke impact.

³¹ Ecorys (2014)

³² Het is overigens goed mogelijk dat mensen die (direct of indirect) in dit worst case scenario door een afname in het toerisme niet meer in de toeristische sector kunnen werken, andere activiteiten ontplooiën die weer waarde toevoegen voor de gemeente.

³³ Taw (2015), planMER structuurvisie Wind Emmen

in Emmen op het toerisme wordt dan kleiner. Anderzijds kan de regio als geheel minder aantrekkelijk worden voor toerisme; echter, de locatiekeuze van de parken in Emmen heeft daar een beperkte invloed op. Doordat Emmen niet de enige gemeente is in de omgeving die windparken aanlegt, heeft de exacte locatiekeuze die de gemeente moet maken vermoedelijk dus minder invloed op de toeristische effecten dan wanneer Emmen de enige gemeente was geweest.

5.2 impact voor lokale ondernemers

Hoewel de realisatie van windparken naar verwachting geen of een zeer beperkt waarneembaar effect heeft op het toerisme, kunnen lokaal wel negatieve effecten optreden. Individuele ondernemers die naast een windpark komen te staan, kunnen nadeel ondervinden. Een windpark direct naast één van de campings kan voor geluidsoverlast zorgen. In stille gebieden zullen de turbines 's nachts hoorbaar zijn en de rust verstoren. In Yorkshire in Engeland is een ondernemer die zijn klandizie met circa 25 procent zag dalen na de aanleg van een windpark op 400 meter afstand³⁴. Een kleine telefonische inventarisatie bij een aantal campings in Nederland in de buurt van windparken, leidde tot de conclusie dat ook hier gasten klagen en in sommige gevallen ook weggaan. Bij een camping met een park op 800 meter betrof dit slechts een enkele gast, maar wanneer het park op 300 meter lag kwamen er erg veel klachten binnen.

Daarnaast zal de impact van een windpark afhankelijk zijn van het type kampeerterrein. Zo zijn er grotere kampeerterrains die zich richten op gezinnen met kinderen en daarbij veel recreatieve activiteiten aanbieden, en anderzijds kleinschalige kampeerterrains die zich juist profileren als gebied waar rust en natuur terug te vinden is, zoals minicampings of boerencampings³⁵. De campings in Emmen in een straal rond 1100 meter rond de windparken zijn vooral kleinschalige campings. Het sportlandgoed heeft een camping met relatief veel standplaatsen. De Eekwal heeft een groepsaccommodatie met 52 slaapplekken.

Recreatieve activiteit (windpark)	Plaatsen of bezoekers in aantallen
De Pierewaaijer (Pottendijk)	15 standplaatsen
Kolderweide (de Vennen)	15 standplaatsen
Sportlandgoed (Tuinbouwgebied)	80 standplaatsen en 21 blokhutten
Rolfers Outdoor (Zwartenbergerweg)	?
Manege De Eekwal (N34)	52 slaapplekken in een groepsaccommodatie

Tabel 8: Verblijfsaccommodaties rond de beoogde windparklocaties

Het is onbekend wat er gebeurt met de verblijfsaccommodaties die in de buurt van de windparken komen te staan. Het is aannemelijk dat een deel van de gasten niet meer terug zal keren indien zij worden verstoord in hun nachtrust. Vermoedelijk zal niet alle klandizie vertrekken, maar het is denkbaar dat een afname van campinggasten uiteindelijk leidt tot een onrendabele camping die wordt gesloten. Het

³⁴ <http://www.habitat21.co.uk/wind54.html>

³⁵ Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen (2007), Destinate Holland 2020.

‘worst-case’ scenario is dus dat een camping wordt gesloten én dat deze gasten vervolgens ook niet meer elders gaan kamperen in de regio Emmen. De impact voor de gemeente Emmen bestaat dan uit het vertrek van de campinggasten die geen bestedingen meer in de gemeente doen (zowel niet op de camping, als daarbuiten). Voor de groepsaccommodatie speelt dit vermoedelijk minder een rol, aangezien de doelgroep anders is en de kans op nachtrustverstoring kleiner is door een betere geluidsisolatie ten opzichte van een tent of caravan. Voor blokhutten geldt dat laatste ook.

Om toch een beeld te schetsen, laten we voor alle verblijfsaccommodaties zien wat hun huidige geschatte impact op de totale economie van Emmen is. Dit is gelijk aan de impact indien de accommodaties het als gevolg van de windparken niet zouden overleven en alle toeristen die hierheen gingen niet elders in Emmen terecht komen. Dit is een hypothetische casus: het is niet gezegd dat de verblijfsaccommodaties niet meer kunnen functioneren en per type accommodatie verschilt ook de mate van (mogelijke) hinder.

Als we uitgaan van 100 overnachtingen per standplaats per jaar, 500 overnachtingen per vakantiehuisje (blokhut) en 65 overnachtingen per slaapplek in groepsaccommodaties per jaar³⁶, leidt dat tot de volgende impact op de bestedingen in Emmen en daarvan afgeleid het aantal banen.

Recreatieve activiteit (windpark)	Bestedingen (x1000 €)	Banen (direct)	Banen (indirect)
De Pierewaaijer (Pottendijk)	70*	1	0
Kolderweide (de Vennen)	70*	1	0
Sportlandgoed (Tuinbouwgebied)	1.040*	17	4
Rolfers Outdoor (Zwartenbergerweg)	?	?	?
De Eekwal	240*	4	1

Tabel 9: Huidige geschatte economische impact verblijfsrecreatie per accommodatie

Bron: Decisio economisch impact model, geregionaliseerd voor de gemeente Emmen

*LET OP: dit zijn de totale bestedingen in Emmen zowel op als buiten de verblijfsaccommodatie. Activiteiten die de accommodaties aanbieden buiten overnachten (paardrijden, outdoor activiteiten) zijn niet meegenomen: deze zijn (vermoedelijk) minder gevoelig voor de aanwezigheid van de windparken.

De kans dat campings daadwerkelijk moeten sluiten schatten we overigens in als zeer klein, aangezien de campings op minimaal 800 meter afstand van de parken staan. Daarmee is onder bepaalde omstandigheden wel enige overlast te verwachten, maar dat is vermoedelijk niet dusdanig dat een groot deel van de gasten niet meer zal komen. Zo ligt de grootste camping, het Sportlandgoed, bijvoorbeeld aan een snelweg. De kans is groot dat dit geluid, het geluid van de turbines overstijgt, waarmee de geluidsoverlast van een windpark in het Tuinbouwgebied zeer beperkt zal zijn voor de campinggasten op Sportlandgoed. Voor de meer landelijk gelegen campings bij Pottendijk, de Vennen en de Zwartenbergerweg, kan de overlast groter zijn. Maar ook hier geldt dat, gezien de afstand, wel enige overlast mogelijk is,

³⁶ Zie bijlage voor alle uitgangspunten

maar effecten zoals in het voorbeeld van het Engelse Yorkshire, vermoedelijk zullen uitblijven.

Het Veenpark is niet specifiek meegenomen. Verstoring van de nachtrust, zoals bij campings het geval is, zal immers niet plaatsvinden. Verstoring van het landschap, zoals onder 5.1 uitgewerkt, heeft een onbekend effect op bezoekersaantallen, maar zal vermoedelijk beperkt blijven tot een afname van ten hoogste 2,5 procent.

5.3 Samenvatting

De kans op een significante impact op het toerisme is vermoedelijk bij alle locaties beperkt. Om risico's te beperken, is het wel aan te raden om de windparken zo goed mogelijk landschappelijk in te passen. De helft van het toerisme van Emmen komt immers voor het landschap. Concentratie van de parken zorgt voor de kleinste impact op het landschap en heeft daarmee de kleinste impact op de waardering van het toerisme. Een slechte landschappelijke inpassing zou maximaal leiden tot een afname van het toerisme met 2,5 procent: daarmee zijn 11 banen direct in de toeristische sector gemoeid en 3 banen indirect in de gemeente Emmen.

Op specifieke locaties zijn er wel effecten mogelijk. Een aantal campings staat in de directe omgeving van de windparken. De minimale afstand is 800 meter, waarmee van ernstige geluidsoverlast vermoedelijk beperkt sprake zal zijn, maar het kan niet uitgesloten worden dat campinggasten enige hinder zullen ondervinden.

6. Conclusie

Emmen is een gemeente met jaarlijks ruim 350 duizend overnachtingen en 5,6 miljoen dagbezoeken. Het dierenpark is de grootste trekpleister voor dit dagbezoek. Een groot deel van het overige dagbezoek heeft Emmen te danken aan haar omvang en aan haar regionale verzorgingsfunctie. Toeristisch bezoek dat mogelijk beïnvloed kan worden door de windparken, bestaat vooral uit verblijfstoerisme. Bovendien komt een groot deel van het verblijfstoerisme voor de natuurlijke omgeving.

Op de locaties van de windparken en in een straal van 500 meter rondom de windparken is het aantal toeristische en recreatieve functies beperkt. Alleen bij de locatie Pottendijk bevindt zich het geluidsportcentrum met een schietvereniging en kartbaan. Een windpark zal vermoedelijk geen impact hebben op de bezoekersaantallen, zolang de veiligheid gegarandeerd blijft.

Binnen een straal van 1100 meter bevindt zich wel een aantal campings rond de diverse locaties (Pottendijk, Zwartembergerweg, Tuinbouwgebied en de Vennen) en het Veenpark ligt binnen een straal van 1100 meter van de locatie Berkenrode. Alleen de N34 en Groenedijk hebben als mogelijke locatie geen toeristische bedrijvigheid in de directe omgeving.

Er is nog geen onderzoek bekend waaruit blijkt dat toeristen daadwerkelijk wegblijven als er windparken komen. Van tevoren geven toeristen dit soms wel aan, maar uiteindelijk wordt er geen afname waargenomen. Wel gaat voor een deel van de toeristen de waardering van de omgeving omlaag indien er windparken worden gerealiseerd. Bij windparken op land lijkt de impact kleiner te zijn dan bij windparken op zee. De landschappelijke inpassing (omvang, afstand tot toeristische functie, aantal locaties) maken dat er geen generieke conclusie getrokken kan worden. Voor de windparken op land rond Emmen verwachten we bij een goede landschappelijk inpassing een te verwaarlozen impact op het toerisme, bij een slechte landschappelijk inpassing zal vermoedelijk ten hoogste 2,5 procent van het verblijfstoerisme wegblijven. Een dergelijke afname zou leiden tot een verlies van 11 directe en 3 indirecte banen in de gemeente Emmen (worst case scenario). Het feit dat ook in de directe omgeving rondom Emmen windparken worden gerealiseerd, zorgt ervoor dat de gevolgen voor het toerisme van de keuze die Emmen maakt vermoedelijk beperkt zijn. Overigens biedt een windpark ook kansen voor het industrieel toerisme: zo zijn er internationaal voorbeelden voorhanden van bezoekerscentra, rondleidingen en fietsritten langs windparken.

Dat voor de gemeente als geheel de impact van de mogelijke locatiekeuzen op het toerisme vermoedelijk beperkt is, neemt niet weg dat ondernemers lokaal wel degelijk hinder kunnen ondervinden. Windparken kunnen met name 's nachts in een stille omgeving zorgen voor geluidsoverlast op de campings in de buurt. Geen van de campings ligt direct naast de mogelijke windparklocaties, waarmee ernstige overlast vermoedelijk beperkt blijft, maar een viertal campings ligt wel in een straal van 800 – 1100 meter.

Ook de groepsaccommodatie van manege de Eekwal ligt op 600 meter van het N34 zoekgebied. Enige overlast is daarmee niet uitgesloten, met name voor de kleine en rustig gelegen campings bij Pottendijk, de Vennen en de Zwartembergerweg.

Bronnenlijst

- Aitchison, C. (2012). Tourism impact of wind farms. *The university of Edinburgh*, p.9. Geraadpleegd op 3 februari, 2016 van http://www.scottish.parliament.uk/S4_EconomyEnergyandTourismCommittee/Inquiries/20120426_uni_of_ed.pdf
- Albrecht, C., Wagner, A., Wesselmann, K., Korb, M. (2013). The impact of Offshore Wind Energy on Tourism. Good Practices and Perspectives for the South Baltic Region. *Stiftung Offshore Windenergie*, p.20. Geraadpleegd op 3 februari, 2016 van http://www.offshore-stiftung.com/60005/Uploaded/Offshore_Stiftung%7C2013_04SBO_SOW_tourism_study_final_web.pdf
- Bassi, S., Bowen, A., Fankhauser, S. (2012). *The case for and against onshore wind energy in the UK*. (Policy brief). Geraadpleegd via Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment & Centre for Climate Change Economics and Policy op 8 februari, 2016 van CDA Emmen. (2012). Toerisme en recreatie in Emmen moet beter. Geraadpleegd op 8 februari, 2016 van <https://www.cda.nl/drenthe/emmen/actueel/toon/toerisme-en-recreatie-in-emmen-moet-beter/>
- DEA (2006). *Offshore Wind Farms and the Environment. Danish Experience from Horns Rev and Nysted*. Geraadpleegd op 3 februari, 2016 van <http://ec.europa.eu/ourcoast/download.cfm?fileID=978>
- Decisio (2016). *Regionale effecten windmolenparken op zee. Maatschappelijke effecten en analyse regionaal economische impact*. Amsterdam: Decisio.
- Department for Communities and Local Government (2004). *Planning Policy Statement 7: Sustainable Development in Rural Areas*. London: Department for Communities and Local Government
- Dinnie, E. (2012). *The Impact of Wind Farms on Scottish Tourism*. (rapport ClimateXChange). Geraadpleegd op 28 januari, 2016 van http://www.climateexchange.org.uk/files/1213/7349/1959/The_impact_of_windfarms_on_Scottish_tourism.pdf
- Ecorys. (2014). *Toerisme in Drenthe trekt aan. De economische betekenis van recreatie en toerisme voor Drenthe*. Geraadpleegd op 29 januari, 2016
- Emmen.nu. (2014, 10 januari). Windturbines slecht voor veenpark. *Emmen.nu*. Geraadpleegd op 2 februari, 2016 van <http://www.emmen.nu/>
- Gemeente Emmen. (2015). *Ontwerp-structuurvisie Windenergie*. Geraadpleegd op 2 februari, 2016 van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0114.2015003-S501/d_NL.IMRO.0114.2015003-S501.html
- Gemeente Emmen. (z.d.) Toerisme en recreatie. Geraadpleegd op 1 februari, 2016 van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0114.2009072-0710/t_NL.IMRO.0114.2009072-0710_3.6.html
- Gerritsen, E.M., Vijftigschild, K.W.A., Ritzen, A. (2015). *PlanMER structuurvisie Wind Emmen*. (Rapport Tauw, projectnummer 1228369). Utrecht: Tauw.

- Hoekstra, R., Rietveld, R. (2015). *Eindrapport Platform Windkracht 3 Deel II Bevindingen. Windenergie in de gemeente Emmen, het gebiedsproces*. Emmen: gemeente Emmen.
- Industrieel Toerisme Rotterdam. (2011). Tours. Geraadpleegd op 3 februari, 2016 van <http://www.industrieeltoerisme.com/2/tours>
- Jaber, S. (2013). Environmental impacts of Wind Energy. *Journal of Clean Energy Technologies*, 5 (3), p.253-254
- LISA. (2014). Overzicht LISA-data (R&T sector) per gemeente. Geraadpleegd op 2 februari, 2016 van <http://lisa.nl/data/gratis-data-recreatie-toerisme/overzicht-lisa-data-r-t-sector-per-gemeente>
- Matthijssse, M., Schilder, A.K., Tempelman, M., Oskam, J., Hartman, S. (2014). *Windpark Fryslân: potentiële toeristische impact*. Leeuwarden: European Tourism Futures Institute.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Ministerie van Economische Zaken. (2013). *Ontwerp-structuurvisie Windenergie op land*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/documenten/rapporten/2013/03/28/ontwerp-structuurvisie-windenergie-op-land>
- Moffatcentre (2008). *The economic impacts of wind farms on Scottish tourism. A report for the Scottish government*. Geraadpleegd op 4 februari, 2016 van <http://www.gov.scot/resource/doc/214910/0057316.pdf>
- Oostmeijer-Oosting, I.A.A. (2015a). Brief m.b.t. uitvraag Windenergie van Ruimtelijke Ontwikkeling en Infrastructuur. (kenmerk 15.084623). Geraadpleegd op 1 februari 2016
- Oostmeijer-Oosting, I.A.A. (2015b). Brief m.b.t. voortgang beleid Recreatie en Toerisme van Ontwikkeling, Beleid en Directiestaf. Geraadpleegd op 1 februari, 2016
- Oskam, J., van der Tuuk, B. (2014). *Bezoek Windmolenpark als vorm van industrieel toerisme. Een verkenning*. Leeuwarden: European Tourism Futures Institute (ETFI).
- Otgaar, A. (2010). *Industrial Tourism. Where the public meets the private*. (Proefschrift). Geraadpleegd op 10 februari, 2016.
- Rijksoverheid. (z.d.). 14% duurzame energie in 2020. Geraadpleegd op 28 januari, 2016 van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/inhoud/meer-duurzame-energie-in-de-toekomst>
- Scottishpower Renewables. (2016). Whitelee Windfarm. Geraadpleegd op 3 februari, 2016 van <http://www.scottishpowerrenewables.com/pages/whitelee.asp>
- Stadswandelaarkantoor Amsterdam. (z.d.). Rondleidingen in Amsterdam. Geraadpleegd op 3 februari, 2016 van <http://www.stadswandelaarkantoor.nl/index.html>
- Starling, J. (2006). *Public Perception of Wind Farms: Opinion of Local Residents at a Developed and Proposed Wind Farm*. (Ongepubliceerde dissertatie), Bristol: University of the West of England
- Van der Molen, J., Nordman, E. (2014). Wind Farms and Navigation. Potential impacts for radar, air traffic and marine navigation. (West Michigan Wind Assessment Issue Brief #9).

- Van Kamp, I., Dusseldorp, A., van den Berg, G.P., Hagens, W.I., Slob, M.J.A. (2013). Windturbines: invloed op de beleving en gezondheid van omwonenden. (GGD Informatieblad medische milieukunde. RIVM rapport 200000001/2013). Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Van Os, J. (2014). Brief m.b.t. eindrapport: Tussentijdse evaluatie beleid Recreatie en Toerisme van Rekenkamercommissie Emmen. (kenmerk 14.004306). Geraadpleegd op 1 februari, 2016
- ZKA. (2013). *Onderzoek effecten Wind op Zee op recreatie en toerisme*. (Projectnummer 13.092). Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/09/26/onderzoek-effecten-wind-op-zee-op-recreatie-en-toerisme>
- ZKA. (2014). *Onderzoek effecten van Windpark Fryslân op het toerisme langs de Friese IJsselmeerkust*. (Projectnummer 14.021). Geraadpleegd van <http://www.fryslan.frl/15/zoeken/0/10/search/files?query=Onderzoek+effecten+van+Windpark+Frysl%c3%a2n>

Bijlage parameters economische impact berekeningen

Het economische impact model is in deze studie gebruik om van een reductie in overnachtingen te komen tot bestedingseffecten en vervolgens werkgelegenheidseffecten. Daarbij is uitgegaan van de volgende parameters.

Activiteit	€ p.p.p.n.
Kamperen	48
Hotel	114
B&B	86
Boot	58
Groepsaccommodatie	70
Familie	56
Vakantiewoning	61
Tweede woning	94
Gemiddeld	77

Uitgangspunten bestedingen verblijfstoerisme per categorie (euro per overnachting), Briene, M., Schellekens, J., Wienhoven, M. (2014) & Toerdata Noord (2009), bewerking Decisio

G Handel	H Vervoer en opslag	I Horeca	L Verhuur en handel van onroerend goed	R Cultuur, sport en recreatie	S Overige dienstverlening
15%	8%	55%	10%	6%	6%

Verdeling bestedingen verblijfstoerisme over sectoren (SBI-indeling), Toerdata Noord (2009), bewerking Decisio

	G Handel*	H Vervoer en opslag	I Horeca	L Verhuur en handel van onroerend goed	R Cultuur, sport en recreatie	S Overige dienstverlening
FTE	3,1	5,5	12,6	0,9	10,0	16,0
Banen	4,6	7,0	22,6	1,2	16,2	22,5

Werkzame personen per sector per miljoen euro aan bestedingen, CBS, statline (waarden voor Provincie Drenthe, 2012)

* Rekening is gehouden met een handelsmarge van gemiddeld 32% in de detailhandel

Tot slot zijn de volgende aannames gedaan:

- Overnachtingen per standplaats: 100³⁷
- Overnachtingen per vakantiewoning: 500³⁸
- Overnachtingen per slaappleaats groepsaccommodaties: 65³⁹
- Werkgelegenheidsmultiplier indirecte werkgelegenheid Emmen: 1,26⁴⁰

³⁷ CBS, statline, gemiddelde provincie Drenthe

³⁸ CBS, statline, gemiddelde provincie Drenthe

³⁹ CBS, statline, gemiddelde provincie Drenthe

⁴⁰ Berekend aan de hand van de door Decisio voor Emmen geregionaliseerde input-output tabellen, gebaseerd op de nationale 2014 input-output-tabellen van het CBS, regionale productiestructuur van Drenthe en de sectorstructuur (aantallen werknemers) van Emmen.